

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TDK

CAVİT ORHAN TÜTENGİL

EMRE KONGAR

Emre Kongar

Cavit Orhan Tütengil

Türk Dil Kurumu Yayınları

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ. ANKARA 1982

CAVİT ORHAN Tİ

TÜRK DİL KURUMU YA

T D K T A N I T M A Y A Y I N L A R I
T Ü R K D İ L İ N E E M E K V E R E N L E R D İ Z İ S İ : 18

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
I. Yaşam Öyküsü	13
II. Bilimsel Çalışmaları	21
III. Tütengil'in Evrensel ve Ulusal Kültürün Önemli Kişileri Üzerin- deki Çalışmaları	27
IV. Tütengil'in Toplumsal Bilim ve Yöntem Anlayışı	43
V. Tütengil'in Köy ve İç Göç Sorununa Yaklaşımı	55
VI. Tütengil'in Azgelişmişlik Sorununa Yaklaşımı	67
VII. Tütengil'in Atatürk'e ve Atatürkçülüğe Bakışı	81
VIII. Çeşitli Toplumsal Sorunlar Karşısında Tütengil	91
IX. Sonuç	98
X. Yazılarından Örnekler	101

SUNUŞ

*Ozanım ben, yaralar beni
Her sabah gazetelere geçen ölüler,
Trafik kazaları, yangınlar bile.
N'olacak ülkemin hali, diyorum.
Halkım yine de çıkacak düze
Biliyorum, düşünüyorum ama irkiliyorum
Üstüme çevrilmiş silahlardan.*

Ali Püsküllüoğlu, “Sokak Düşünceleri” adlı şiirinden, *Yusufçuk*, Yıl 1, sayı 11, Kasım, 1979

S U N U Ş

Nesnel bir çalışmaya, öznel bir sunuş yazmak çok zor. Tütengil Hoca'yı burada nesnel olarak anlatmaya çalıştım. Bilimin aydınlattığı gerçeklere uygun davrandım. Kalbimi değil kafamı, gönlümü değil, aklımı kullandım onu incelerken. Bana verilen görev, benden beklenen davranış da buydu Türk Dil Kurumu tarafından.

Bu kitapçığa bir dostu değil, bir bilimadamını aktardım. O bilim-adamının kişiliği ile birlikte, bilimsel çalışmalarını, görüşlerini, Türkiye için önerilerini ele aldım. Gücüm yettiğince karşılaştırmalı olarak değerlendirmeye yapmaya çalıştım.

Oysa, Tütengil, benim için bütün bu nesnel, soğukkanlı, bilimsel değerlendirmelerden öte bir anlam taşıyordu: Tütengil benim için bir dosttu.

Bu küçük çalışmamın nesnellğine gölge düşürmemek için, öznel değerlendirmelere, kişisel anılara, insanı insan, yaşamı yaşam yapan küçük ayrıntılara girmiyorum burada.

12 Eylül 1980'e dek yaşanan cinayet çılgınlığı, Üniversitelerin en seçkin evlatlarını da kurban aldı. Tütengil, bunlardan yalnız biriydi. Hemen akla gelenler arasında Bedrettin Cömert, Bedri Karafakioğlu, Ümit Doğanay, Necdet Bulut gibi adlar da var. Tütengil, bu çerçeve içinde öldürülen ikinci "dost"umdu benim. Katiller, bir başka "dost"un, yine Türk Dil Kurumu üyesi olan Bedrettin Cömert'in canını almışlardı daha önce. Hem de bir sabah Türk Dil Kurumu'nun Genel Kurul toplantısına gelirken.

Türkiye'nin bir daha böyle bir çılgınlığın pençesine düşmesinin önlenmesi için, herkesin, ülkemizin öznel ve nesnel koşullarını çok iyi değerlendirmesi gerektiğine inanıyorum.

Bu kitapçık, bir ölçüde de, bu inançla yazıldı. Bir yandan Tütengil'i tanıtmak, öte yandan, Tütengil'in incelenmesi sırasında toplumsal bilimlerin ilkeleri ve ülkemizin koşulları hakkında doğru bilgileri okuyucuya aktarmak iç içe geçmiş amaçlar oldu. Sanıyorum ki, Tütengil'e en büyük saygı da bu anlayış çerçevesinde gösterilebilir.

Bu çalışma, okuyucuya Tütengil'i tanıtırken, aynı zamanda, bir ülkenin toplumsal ve ekonomik koşullarının cinayetler yoluyla değiştirilme-

sinin olanaksız olduğu konusundaki evrensel gerçeği de aktarabilirse, amacına varmış sayılabilir.

Bu çalışmayı yapmamın koşullarını hazırlayan Türk Dil Kurumu'nun değerli yöneticilerine teşekkür ediyorum.

Cavit Orhan Tütengil'in anısı önünde bir kez daha saygıyla eğilirim.

Emre KONGAR

7 Aralık 1981

Ankara

BÖLÜM I

YAŞAM ÖYKÜSÜ

İnanmasam da olur ölümüne –inanmıyorum–, çıplak ölüyü çıplak atın üzerine koyan gibi, inanmasam da olur ölümüne –inanmıyorum– ölüm senin ölümsüzlüğüne inandıktan sonra.

Özdemir İnce, “Bedrettin, Tükenmez Güzel İnsanın Baharı” adlı şiirden, *Elmanın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 14

I. YAŞAM ÖYKÜSÜ

Cavit Orhan Tütengil 17 Ocak 1921 de Tarsus'a bağlı Sebil köyünde doğdu. Babası Kıbrıs Türklerinden Palabı-yıkoğlu Ali Rauf Tütengil, annesi Tarsuslu aktar Tüten Emmi'nin kızı Meryem. Dördü erkek, biri kız, beş çocu-ğun en büyüğü.

Tütengil'in babası Kıbrıslı bir öğretmen. Kıbrıs'da öğretmenlik yapması Kıbrıslı Rumlarca engellenmiş. Bu-nun üzerine Türkiye'ye gelip, atandığı Sebil köyünde öğ-retmenliğe başlıyor.

Tütengil, ilkokula, babasının atandığı ikinci bir köy-de, Ulaş köyünde başlıyor. Baba Tarsus'a atanınca, ilk-okulun bitirilişi de ortaokul öğrenimi de bu ilçede tamamlanıyor.

Çalışkan ve sorumlu bir öğrenci Cavit Orhan. Orta-okulu bitirdiği yıl devletin parasız yatılı sınavına giriyor. Sınavı kazanarak, İstanbul'a, Haydarpaşa Lisesi'ne giri-yor.

Çalışkan öğrenci Tütengil, sanki ucuz serüven roman-larındaki terslikleri yaşamaktadır: Lise son sınıfa geçti-ğinde zatürrie olur. O dönemin koşullarında çok önemli, kimi zaman da öldürücü olan bu hastalık, onun bir yılına mal olur.

Yüksek Okul Dönemi

Cavit Orhan, Türk eğitim sisteminin Atatürk dönemi-ndeki en önemli niteliklerinden biri olan parasız yatılı-

lı düzeini en iyi kullanan öğrencilerden biridir. Haydarpaşa Lisesi'nden sonra da aynı yolu izler. Bu kez, adı o zaman Mülkiye Mektebi olan Siyasal Bilgiler Fakültesini ve Yüksek Öğretmen Okulunu kazanır. Liste başı olmasına karşın, Siyasal Bilgiler ona çekici gelmez. Dönemin yeğlenen mesleği öğretmenliktir. Atatürk döneminin genel havası, Tütengil'i de etkilemiştir: Ülküsü uğruna çalışacak, topluma Atatürkçü kuşaklar yetiştirecektir.

Cavit Orhan aynı zamanda kişilikli bir çocuktur da. Babası Mülkiye'ye girmesini ister. Oysa, kendisi yolunu çizmiştir bile. Yüksek Öğretmen Okuluna yazılır.

Meslek Yaşamı

1944 yılında öğretmen okulunu bitiren Tütengil, ilk görevine Antalya Lisesinde başlar.

Bir yıl sonra vatan görevi gelir çatar: Tütengil Erzinçan'da topçudur artık. Askerlik dönüşü ise, Köy Enstitülerinde hocalık serüveni başlar. Önce Kepirtepe Köy Enstitüsüne meslek dersleri öğretmeni olarak atanır. Daha sonra Aksu Köy Enstitüsüne aktarılır.

Tütengil, sürekli kendini geliştirmeye çalışan, kendini aşma tutkusunda olan bir öğretmendir. Bir yandan Antalya'da Aksu Köy Enstitüsünde öğretmenliği sürdürür, öte yandan daha da gelişmenin olanaklarını araştırır. Gör-gü bilgi arttırmak üzere yurt dışında staj olanağı sağlayan 4489 sayılı yasadan yararlanmak ister. İsteği 1950-1951 yılı için kabul edilir ve Tütengil Fransa yolunu tutar.

Fransa'da Fransız kültürünü ve bilimini daha yakından tanıyacaktır. Nitekim, daha sonra doktora tezi olarak verdiği ve Türk Dil Kurumu ödülünü de aldığı *Montesquieu'nün Siyasal ve İktisadi Fikirleri* adlı kitabına Paris'de başlar. Bu aslında şanslı bir kitaptır. Tütengil, bu

çalışmasıyla hem doktor olur, hem de 1957 yılında Türk Dil Kurumu'nun Bilim Ödülünü kazanır.

Fransa'ya gelince Cavit Orhan Tütengil, çabuk Fransızca öğrenmek için Paris'in banliyösünde, bir köyde oturan bir Fransız ailenin yanında kalmaya başlar. Fakat, altı ay sonra, Fransızca'yı yeterince öğrenemediğini farkeder. Fransızca öğreten bir okula gitme kararı verir. Alliance Française adlı pratik bir dil okuluna yazılır. Artık geceleri bu okula gitmektedir. Hafta sonları, bu okulun Fransız kültürünü tanıtmak için düzenlediği gezilere katılır. Böylece Batı uygarlığı ve bu uygarlığın değerleri, Tütengil'in içinde iyice kökleşir.

Bu arada, Paris izlenimlerini Türkiye'ye yolluyordu. Bu yazıları, *Varlık* dergisinde yayımlandı.

Tütengil, bir süre sonra, Fransa'da yeniden yer değiştirir ve Paris dolaylarında bir otele taşınır. Böylece daha özgür ve daha yoğun bir Paris yaşamı sürdürebilecektir.

Paris'teki yaşamı sırasında, özellikle yurda dönüşü yaklaştığı zaman, komşu ülkelere de sık sık geziler yapar. Bu arada İngiltere, Belçika, Hollanda, Batı Almanya, İsviçre gibi ülkelere gider.

Yine Fransa'da geçirdiği yıllarda, sonradan bir incelemeye dönüşecek olan Prens Lütfullah ile tanışır ve görüşür.

Fransa'dan, Aksu Köy Enstitüsündeki görevine geri döner. Yıl 1952'dir. Yine aynı yıl, Aksu Köy Enstitüsüne bir başka meslek dersleri öğretmeni daha atanır: Ankara'lı Şukriye Urubay. Yine 1952 yılında Cavit Orhan ile Şukriye evlenirler. Böylece, 1952 yılı gerek meslek gerekse aile bakımından Cavit Orhan Tütengil'in yaşamında bir dönüm noktası niteliği kazanır. Çünkü, bu yıl Diyarbakır Lisesine de aktarılmıştır.

Diyarbakır Lisesi'nde felsefe ve lise son sınıfların sınıf öğretmeni olarak görev yapan Tütengil bu ilin yetiştirmiş olduğu Ziya Gökalp, Sait Paşa, Süleyman Nazif, Faik Ali ve İshak Sükûtî ile ilgili araştırmalarda da bulunur.

Üniversiteye Geçiş

Tütengil, 1953 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun başkanı olduğu sosyoloji kürsüsüne asistan olarak atanır.

Muzaffer Budak'ın deyimiyle sekiz yıllık lise hocasının otuz iki yaşında asistan olması, çevre tarafından gecikmiş olarak" değerlendirilir. "Oysa, onun güçlü iradesi, sabrı zekâsı, bilim aşkı gecikmeyi yendi."¹

Sosyoloji kürsüsündeki asistanlığı sırasında İktisat Fakültesini de bitirir.

Cavit Orhan Tütengil, daha sonra, aynı kürsüde 1960 yılında doçent, 1970 yılında da profesör olur.

Şükriye Hanım'la evliliğinden üç çocuğu doğar Tütengil'in. Birinci çocuk ölünce, büyüğü 1955 de doğan Kaya, küçüğü 1956 da doğan Deniz adında bir erkek, bir kız, iki çocuğu büyütür Tütengiller.

Üniversite öğretim üyeliği sırasında çeşitli kereler, yurt dışına çıkmayı sürdürür Cavit Orhan Tütengil. Bu gezileri sırasında, bir kaç kez Fransa'ya, bir kaç kez İngiltere'ye ve yine bir çok kez, Belçika, Hollanda ve Batı Almanya'ya gider.

Tütengil, İktisat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü öğretim üyeliği ve sonradan başkanlığı yanında yine İktisat Fakül-

¹ Muzaffer Budak, "Hocam ve Arkadaşım Cavit Orhan Tütengil", 1980 Yılı Sosyoloji Konferansları, Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'e Armağan, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İstanbul, 1980, s. 7.

tesine bağı olan Gazetecilik Enstitüsünde hocalık ve bir süre de müdürlük yaptı. Türk Dil Kurumu üyesiydi. Bu Kurumda bir süre de Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. Ders verdiği kurumlar arasında Harp Akademileri ve Hacettepe Üniversitesi de sayılabilir. Tütengil, 1970–1971 ders yılında Hacettepe Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Fakültesine bağı Sosyoloji Bölümünde de bir yıl, “köy sosyolojisi” konusunda mezuniyet sonrası seminer yaptı.

Kişiliği

Üyesi olduğu çeşitli dernekler arasında Türkiye Har-sî ve İctimaî Araştırmalar Derneği, Türk Sosyal Bilimler Derneği gibi dernekler sayılabilir.

Tütengil ailesi uzun süre Fatih'te oturdu. Daha sonra Levent'de bahçeli bir ev sahibi oldu. Kerim Yund'un dediği gibi, bu evde “Kazma, kürek, bel alarak çiçek, meyve, sebze yetiştirdi. Kuşkusuz bunları kazanç olarak değil, spor olarak yapıyordu. Tavuk besledi. Köpek besledi. Bunları yaparken çok mutlu idi. Yorgunluklarını dindiriyor, arkadaşlarına çalışmalarını gösteriyordu. Çoğu kez elde ettiği yumurtalarını (taze taze) diye özellikle hasta arkadaşlarına armağan olarak götürürdü. Evinde kendini görmeye gelenlere bahçeyi gezdirir, olgunlaşmaya başlayan meyvalardan, açmak üzere olan çiçeklerden sunmaktan zevk duyardı.”²

Tütengil'in en belirgin özelliği, zaman konusundaki titizliği idi. Her toplantıya zamanında gider, bulunması gerekenler gelmezlerse, bırakır geri dönerdi. Çağdaş bir endüstri toplumunun ürettiği bir insan gibi yapardı zaman hesabını. Çalışmaları da bu açıdan çok disiplinliydi. Ne zaman ne yapacağını, elindeki çalışmayı ne sürede bitirece-

ğini, kesine yakın bir tutarlılıkla bilir ve kendini ona göre ayalardı.

Kısa boylu, kır (son zamanlarda beyaz) saçlı, gözlüklü, gösterişsiz bir görünüşü vardı. Sesi de görünüşüne uygundu. Genellikle alçak sesle, bağırmadan, sözcüklerin hakkını vererek, yavaş yavaş, karşısındakinin dikkatini üzerinde toplayan bir konuşma biçimine sahipti.

Cavit Orhan Tütengil, bilim aşığı olduğu kadar, arkadaş canlısı idi. Evi, sofrası, Üniversitedeki cdaşı sürekli olarak, arkadaşlarına açıktı. Çon muntazam ve disiplinli çalışmasına karşın, kendisini görmeye gelenlere sürekli olarak candan bir ilgi ve sevgi gösterirdi.

Gösterişi sevmezdi. Gösterişli bir lkişiliği de yoktu. Sakin, sessiz, fakat kararlı ve disiplinli bir izlenim verirdi karşısındakilere.

Acı Son

Cavit Orhan Tütengil, 7 Aralık 1979 günü sabah saat 8.30 da, evinden Üniversiteye gitmek üzere çıktığında, durakta yakalamak üzere otobüse koşarken, insanlık dışı katillerin, demokrasiyi yıkmak, Türkiye'yi karanlıklara gömmek üzere planladıkları ve uyguladıkları bir cinayetler dizisinin bir parçası olarak öldürüldü.

Öldürüldüğü sırada, Türkiye İş Bankası tarafından yayımlanacak olan "Atatürk'ün Halkçılık İlkesi" adlı bir kitabı yazıyordu. Yanında bulunan çantasında ise son makalesi vardı: "Hınçer'in Bıraktığı Halk Kültürü Belgeliği".

Tütengil'in öldürülmesi ile, Türk Bilim Yaşamı, en verimli çağlarından birinde, en değerli çocuklarından birini, zamansız yitirdi.

BÖLÜM II

BİLİMSEL ÇALIŞMALARI

Bilim gibi, bilim adamı da evrenseldir; acaba Türkiye üniversitelerinde yetişen bilim adamıyla; Fransa, Amerika, Sovyetler ya da Çin'deki bilim adamı, fizikte, matematikte elektronikte uzay konusunda neyi tartışacaklar? Toplumbilim tüm dünya ülkelerindeki toplumsal değişimin yasa ve kurallarını aramayacak mı?

İlhan Selçuk, "Pencere", "Üniversite ve YÖK", Cumhuriyet, 14 Aralık, 1981

II. BİLİMSEL ÇALIŞMALARINA GİRİŞ

Cavit Orhan Tütengil'in bilimsel çalışmaları genel olarak altı kesim altında toplanabilir.

Ulusal ve Evrensel Kişilerin İncelenmeleri

Birinci öbek çalışmalarına, genel anlamda, tüm insanlığın temsilcisi olarak batı uygarlığının ve Türk kültürünün önemli kişileri hakkındaki incelemeleri girer. Tütengil, bu öbekte yer çalışmaları ile, yaşadığı döneme ve topluma, gerek evrensel, gerekse ulusal birikimin aktarılması görevini yüklenmiş gözükür. Batı kültürü, Montesquieu gibi düşünürlerin, Türk kültürü de Ziya Gökalp gibi düşünürlerin incelenmesi ile aktarılmaya çalışılır.

Tütengil, tüm yaşamı boyunca, çeşitli yerli ve yabancı düşünür ve bilim adamları hakkında incelemeler yapmaya özel bir özen göstermiştir. Bu çalışmalarının altında yatan temel erek, incelediği kişiler yolu ile, hem geçmişin, hem tüm insanlığın kültür öğelerini, kendi görüşleri ile de irdeleyerek, toplumuna aktarmaktır.

Yöntem Sorunu

İkinci öbek çalışmaları, Toplumsal Bilimler alanındaki yöntem sorunu üzerinde odaklaşmıştır. Tütengil bu konuda, gerek yöntem gerekse teknik sorunlarına ışık tutmaya çalışır.

Bilindiği gibi, her bilim dalı, belli bir yöntem anlayışı içinde, belli sonuçlara ulaşmaya çalışır. Bu yöntem, ger-

çeği bulma yolunda genellikle tek bir ilkeye, denetlenebilir, doğruluğu araştırılabilir bilgi üretmeye yöneliktir. Tütengil, yöntemeilişkin çalışmalarında, toplumsal bilimlerin bilgi üretmek için kullandıkları teknikler üzerinde odaklaşmıştır. Böylece bu alanda çalışan kişilerin hangi bilgi toplama yollarına başvuracakları konusunda oldukça aydınlatıcı çalışmalar yapmıştır.

Köy Sorunu ve Göç Olgusu

Tütengil'in üçüncü bir öbek olarak ele alınabilecek olan çalışmaları köy sorunu ve buna bağlı olarak iç göç olgusu üzerinde odaklaşmış olan çalışmalardır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusunun genel niteliklerinin, kuruluşundan bu yana köylülük ile belirlendiğine hiç kuşku yoktur. Hızla değişmekle birlikte, köy nüfusunun egemen niteliği, toplumbilimcileri, kırsal alanlar üzerinde derinliğine çalışmalar yapmaya yöneltmiştir.

Türkiye'nin köylülük özelliği ağır basan nüfus bileşimi, gün geçtikçe değişmekte, kentler büyümektedir. Kentlerin büyümesi ile birlikte kentleşme sorunları ortaya çıkmış, nüfusun "kentli özellik" kazanması, tartışma konusu olmuştur. Böylece, kırsal alanların özellikleri ile birlikte, kırsal alanlardan kentsel alanlara göç, birbirine bağlı iki sorun olmuştur. Kırsal alan olgusu, kentleşme süreci, böylece, birbirinden ayrılmaz iki inceleme konusu özelliği kazanmıştır.

İşte Cavit Orhan Tütengil, birbirine bağlıolan bu iki konuya da eğilmiştir. Bir yandan, Türkiye'nin kırsal kesiminin sorunlarını ve özelliklerini araştırmış, öte yandan göç olgusu üzerinde odaklaşmıştır. Türkiye'nin kırsal kesiminin özelliklerini, sayısal olarak da, niteliksel olarak da uzun uzun araştırmış, verdiği sonuçları, daha ileride inceleyeceğimiz bir kitap çerçevesinde dizgeleştirmiştir.

İç göç üzerinde ise, gerek genel ve kuramsal, gerekse, özel ve uygulamalı araştırmalar yapmıştır. Bir yandan köyden kente göçün genel nitelikleri üzerinde dururken, öte yandan belli bölgelerde ortaya çıkan durumu, somut olarak saptamaya çalışmıştır.

Az gelişmişlik Olgusu

Tütengil'in dördüncü öbek çalışmaları, az gelişmişlik olayı üzerinde odaklaşır. Bilindiği gibi, çağımızın en önemli olgularından biri niteliği kazanan az gelişmişlik, Türkiye'yi de kapsayan bir sorundur. Bu nedenle, Tütengil'in kendi toplumunun sorununa eğilmesi son derece doğal bir davranış olarak görülmelidir. Pek doğal olarak bu davranış, kendi toplumuna karşı sorumluluklarının bilincinde olan bir bilim adamı açısından olağan bir davranış olarak karşılanır.

Tütengil, az gelişmişlik olgusuna, gerek evrensel özellikler açısından, gerekse Türkiye'nin içinde bulunduğu özel koşullar ve tarih açısından yaklaşır. Böylece, toplumbilimin evrensel özellikleriyle, kendi toplumuna özgü nitelikler arasında koşutluklar arar.

Atatürk ve Atatürkçülük

Beşinci öbek çalışmaları, Atatürk ve Atatürkçülük üzerinde odaklaşmıştır. Tütengil, her şeyden önce, kendi toplumunun sorunlarına ve özelliklerine eğilen bir bilim adamı olarak, yeni Türkiye'nin kurucusu olan Atatürk'ü ele almak zorunluluğunu duymuş bir yazardır. Fakat, Tütengil'in Atatürk'e yaklaşımı, yalnızca tarihsel bir yaklaşım, bir birikim aktarma yaklaşımı değildir. Tütengil Atatürk'e bugünkü Türkiye ve toplumumuzun güncel sorunları açısından da yaklaşmaktadır. Böylece, Atatürk çizgi-

sinde, içinde yaşadığı toplumun sorunlarına ışık tutmaya çalışmakta, belli çözümler ortaya koymaktadır.

Daha ilerde, azgelişmişlik olgusu ve Atatürkçülük konusundaki düşüncelerin ayrıntılı incelediğimiz zaman göreceğimiz gibi, Tütengil, azgelişmişlik sorununu Atatürkçülük çizgisinde çözmeyi önermektedir. Yalnız bu önerisiyle de kalmamakta, azgelişmişlik kısır döngüsünün evrensel olarak kırılmasını da, Atatürk'ün çizdiği yöntemin kullanılmasına bağlamaktadır. Böylece, Türkiye'nin, Atatürk'ün önderliği altında gerçekleştirdiği bir deneyimi, evrensel açıdan tüm insanlığa mal etmeye çalışmaktadır.

Çeşitli Konular

Tütengil, her bilim adamı gibi, zaman zaman, gününün ya da bilim alanının çeşitli sorunlarına da eğilmiştir. Altıncı ve son çalışma alanını, bu tür sorunlar oluşturur. Örneğin, Türkiye'nin karayolları, onun derinliğine araştırma yaptığı konulardan biridir. Örneğin, basın ve yayın alanı, onun her zaman ilgi gösterdiği sorunların başında gelir. Basın konusunda, yurt içindeki ve yurt dışındaki duruma ilişkin çeşitli araştırmalar yapmıştır.

Cavit Orhan Tütengil, çok zaman ve titizlik isteyen bilimsel araştırmaları yanında, gerek güncel gerekse ilgisini çeken tarihsel ve bilimsel olaylar hakkında gazete ve dergi yazıları da yazardı. Tütengil'in yıllarca eğitim sonucu biriktirdiği bilgilerine dayalı olarak ortaya koyduğu görüşleri çeşitli gazete ve dergilerde, kimi zaman halka, kimi zaman da doğrudan akademik çevrelere yönelen çok aydınlatıcı işlevler yapardı.

BÖLÜM III

TÜTENGİL'İN EVRENSEL VE ULUSAL KÜLTÜRÜN ÖNEMLİ KİŞİLERİ ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALARI

*Bir yandan bilim, çalışma, inanç
Türküsi söyleyen dudaklar var.
Bir yanda kahpelik kalleşlik
Küfürler, tekmeler, kurşunlar var.*

.....

*Durdu iki yaka, bir durdu,
Hayvanlar bile gitmedi üstlerine.
Birden kara gölgeler uludu,
Son kurşuna kadar boşalttı güğüslerine.
Yaşamaya son kurşuna kadar!
Son kurşuna kadar bilime.
Tüzeye son kurşuna kadar!
Son kurşuna kadar en güzele en iyiye.*

Cahit Külebi, “28 Nisan” adlı
şiirden, *Yangın*, Derinlik Yayın-
ları, İstanbul, 1980, s. 21

III. TÜTENGİL'İN EVRENSEL VE ULUSAL KÜLTÜRÜN ÖNEMLİ KİŞİLERİ ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALARI

Tütengil, evrensel kültürünün en önemli bölümlerinden biri olan batı kültürüne büyük önem verir ve onu iyi anlamaya çalışırdı. Eğitimin bir bölümünü Fransa'da geçirmiş olması, onu, batı kültürünün önemli öğelerinden biri olan Fransız düşüncesi ile yoğurmuştu. Sonradan, yaşamına önemli ölçüde egemen olan zaman kavramı, uygar davranışları, kendi kişiliğinin özellikleri olarak, büyük ölçüde batı kültürünün katkıları sayılabilir.

Evrensel ve ulusal kültürü oluşturan kişilerin gününe ve toplumuna aktarılmasında yaptığı önemli görevlerin başında Montesquieu hakkındaki incelemesi yatar.

Montesquieu'ya Genel Yaklaşım

Tütengil'in Montesquieu hakkındaki çalışması, daha Fransa'da bilgi ve görgüsünü arttırmak için geçirdiği 1950'li yılların başlarına gider. Daha sonra, bu çalışma ile doktor olmuş ve 1957 yılında da Türk Dil Kurumu'nun bilim ödülünü almıştır.

Montesquieu'nun seçimi de raslantısal değildir. Tütengil, Montesquieu'nün Tanzimattan bu yana, Osmanlı-Türk toplumunun siyasal değişme çizgisinde önemli bir yeri ve etkileri olduğuna inanmaktadır. Bu nedenle Montesquieu'nün incelenmesiyle, Türkiye'nin siyasal değişme akımlarına ve bunların batı karşısındaki durumuna da ışık tutmayı amaçlar.

Doktora tezi olarak 1956'da ilk kez basılan Montesquieu çalışması, 1957 yılında Türk Dil Kurumu'nun ödülünü alınca, birdenbire okuyucuların dikkatini çeker ve iki yıl içinde tükenir. Daha sonra, Tütengil, gözden geçirilmiş olarak, çalışmasını 1977 yılında yeniden bastırır. Böylece, Montesquieu açısından, 1961 Anayasasına ilişkin görüşleri de kitaba ekleme fırsatını bulur.³

Tütengil'in Montesquieu'ye bakışı, batı uygarlığı açısından genel, Montesquieu açısından ise özeldir. Bir başka deyişle, Tütengil, Montesquieu'yü kendi başına, soyut bir düşünür olarak ele almamıştır. Onu, onsekizinci yüzyıl "aydınlanma çağı"nın bir düşünürü olarak inceler. Bir yandan getirdiği yeniliklere bakarken, öte yandan, karşıtı Rousseau'nun düşünceleri ile sürekli olarak irdeler. Buna karşılık, Montesquieu'yü, tüm yönleri, tüm yazıları ile ayrıntılı biçimde değil, yalnız siyasal ve iktisadî düşünceleri açısından ele alır. Daha doğru bir deyişle, Montesquieu hakkındaki irdelemelerini, siyasal ve iktisadî eksen çevresinde odaklaştırır.

Batı ile Osmanlı Arasındaki İlişkilerin Temeli

Tütengil, batı Avrupa yoluyla tüm insanlığı etkilemiş olan "aydınlanma çağı"nın felsefe açısından başlangıcını Locke'un, bitişini ise Kant'ın simgelediği görüşündedir. Siyasal olarak ise, çağa 1688'deki ikinci İngiliz devrimi ile 1789'daki büyük Fransız devriminin sınır getirdiğini söyler. İşte bu sınırlar içindeki aydınlanma çağıının özellikleri, Tütengil'in niçin Montesquieu'yü seçtiğini de ortaya koyar: Descartes'in akılcılığı ve Locke'un deneyciliği, dönemin belirgin akımlarıdır. Dinde, tanrı ile kul arasındaki arayıcı kaldıran, laik anlayış egemen olmaktadır. Gelişen

bireycilik, çoğunluğun baskısına karşı, özgürlükçü akım ve davranışlara temel olur. Ansiklopedistler, bu yaklaşım ve inançları tüm dünyaya yaymaya çalışmaktadırlar.

Dikkatle bakıldığı zaman, Osmanlı dönemindeki batılılaşma eylemlerinin altında da aynı akımları görmemek olanaksızdır. Yalnız, Osmanlı ile Batı arasındaki fark, bu değişmelerin batı'da, aşağıdan yukarı, "kendiliğinden" oluşmasına karşılık, Osmanlı'da bu "kendiliğindenlik" yerine tepeden aşağı bir "zorlama" ve "seçkincilik" yönteminin varlığını duyurmasıdır. Çünkü, Osmanlı toplumsal yapısı ile batı toplumunun yapısı birbirinden çok farklıdır. Osmanlı, batı'nın yapısına sahip olmadan, onun ürettiği değerleri benimsemek ve "çağdaşlaşmasını" bu çizgi de geliştirmek istemektedir.

Montesquieu'nün bu "çağdaşlaşma" çizgisindeki özel yeri, Türkiye'nin kurtuluşunu aynı çizgideki çağdaşlaşma modelinde gören Tütengil için, hiç kuşkusuz özel bir seçim nedeni olmuştur. Eleştirel yaklaşım, hoşgörü, iyi yüreklilik, insanlık, Tütengil'in, o dönemin değerleri olarak belirlediği ilkelerdir. Montesquieu, işte bu değerlerin ortaya çıktığı döneme damgasını vurmuş bir düşünür olarak, Tütengil'in ilgisini çeker.

Özgürlük ve Güçlerin Ayrımı

Montesquieu'nün, siyasal düşüncelerini aktarırken, Tütengil'in siyasal tutumu da ortaya çıkmaktadır: Montesquieu, üç tür hükümet biçimi belirler. Cumhuriyet, saltanat, istibdat. Cumhuriyet'te ulus, ya da ulusun bir bölümü iktidarı elinde bulundurur. Ulusun tümünün egemen olduğu biçim demokrasi, bir bölümünün egemen olduğu biçim, aristokrasidir. Saltanat tek kişinin yasalara uygun, istibdat ise tek kişinin keyfince, kayıtsız koşulsuz

egemen olmasıdır. Cumhuriyet erdeme, monarşi onura, istibdat korkuya dayanır. Montesquieu, erdem'den, vatan ve yasa sevgisi ile eşitlik duygusunu anlamaktadır.

Montesquieu'nun özgürlük kavramının da Cavit Orhan Tütengil'i etkilediğini görebiliriz. Montesquieu'ye göre özgürlük istenen her şeyi yapmak değil, istenmesi gerekeni yapabilmek, istenmesi gerekmeyeni yapmaya zorlanmamaktır. Bir birey, başka bireylerden korkmamalıdır özgürlük ortamının bulunması için.

İşte tam bu noktada, Tütengil, Montesquieu'nun "güçlerin ayrımı" ilkesine gelmektedir. Yürütme, yasama ve yargı güçleri ayrı olmalıdır ki, insanlar özgür olabilsinler.

Tütengil, Montesquieu'nün temel düşüncesini, "baskıdan nefret, siyasal özgürlüğün parlamentarizmde yattığına olan inanç" olarak özetler.⁴

Montesquieu ve Osmanlı Düşünürleri

Tütengil, kitabının son bölümünde, Montesquieu'nun etkilerini anlatırken, aslında Osmanlıdan zamanımıza dek uzanan bir özgürlük ve bir çağdaşlaşma savaşımının da öyküsünü vermektedir. Örneğin Namık Kemal, yalnız Montesquieu'nün düşüncelerini aktarmakla yetinmeyen, ondan doğrudan çeviriler de yapan bir sanatçı ve düşünürdür. Böylece 1976'deki ilk Meclis'in açılışında da Montesquieu'nün etkisini görmek olanaklıdır.

Montesquieu'nün tarihçi niteliğiyle, Celâl Nuri'yi de etkilediğine işaret ediyor Tütengil. Daha sonraları, siyasal düşünceleri açısından Montesquieu'nün sürdürücülüğünü Lûtfi Fikri yükleniyor.

Tütengil, Montesquieu'nün düşüncelerini aktaran Lûtfi Fikri'yi anlatırken, evrensel kültürden ulusal kültüre, Namık Kemal ile başlattığı geçişi de sürdürür.

Lûtfi Fikri ile Necmettin Sadık (Necmettin Sadak) arasındaki tartışmaları ve daha sonra Düyun-u Umumiye çevirmeni Hüseyin Nâzım'ı anlatırken, aslında Osmanlı'nın son dönemindeki siyasal düşünce gelişmelerini de özetlemektedir.

Tütengil, kitabında, Montesquieu'nün siyasal düşüncelerinden sonra, iktisadî düşüncelerini de anlatır. Türkiye'deki etkilerini ise son bölümde inceler. Ben burada, siyasal ve iktisadî ayrımını yapmak için önce siyasal düşünceleri ve Türkiye'deki etkilerini, sonra da iktisadî düşünceleri ve Türkiye'deki yankılarını anlatmayı uygun buldum.

Tütengil, Montesquieu'nun iktisadî düşüncelerinin aslında siyasal düşüncelerine bağlı olarak geliştiğini belirtir. Fakat yine de ünlü iktisatçı Keynes'in, Montesquieu'yü, önemli bir iktisatçı saydığını söyleyerek, iktisadi düşüncelerinin de önemli olduğunu vurgular.

Montesquieu'nün, daha çok lüks tüketim, ticaret, vergi, para, kambiyo konuları üzerinde tarihsel açıdan durduğunu söyleyen Tütengil, Türkiye'de, siyasal düşüncelerinin yaptığı etkiler açısından da, evrensel ile ulusal arasında ilginç koşutluklar kurar.

İktisadî düşünce tarihimizde, Montesquieu'nün yerini saptamaya çalışan Cavit Orhan Tütengil, işe, iktisat tarihimizdeki düşünürleri ve akımları incelemekle başlar. Naima'yı bile iktisatçı sayan yazarların bulunduğu değinen Tütengil, iktisat düşüncesi konusunda yabancı kaynakları ve düşünürleri kullanan Osmanlı yazarlarının Montesquieu'ye değinmediklerini saptar.

Montesquieu'nün toplumbilim konusundaki öncülüğüne de değinen Cavit Orhan Tütengil, onun, gerek Comte, gerekse Durkheim tarafından, toplumbilimin kurucularından sayıldığına işaret eder.

Cavit Orhan Tütengil'in Montesquieu'yu ele alışı ve inceleyişi, onun gerek bilime gerekse topluma yaklaşımını oldukça doğru bir biçimde yansıtır: Montesquieu çevresinde, hem batı uygarlığının genel akımlarını, hem kendi toplumunun tarihçesini, belli düşünürlerini, katkıları ve sorunları, kendi görüşünün süzgecinden de geçirerek, aktarır. Bir başka deyişle, Tütengil, tek bir adamın ismi çevresinde de olsa, yaptığı incelemede genel düşünce ve izlenimlerini aktarmayı bir görev sayar.

Türk Düşüncesi ve Ziya Gükalp

Tütengil'in titizlikle üzerinde durduğu Türk düşünce adamları arasında, Ziya Gökalp, Prens Sabahattin, Prens Lütfullah gibi, Osmanlı'nın son döneminde toplumun biçimlenmesi konusunda önemli öneriler yapmış ve yeni Cumhuriyet'in temellerini düşünsel olarak oluşturmuş kişiler de vardır.

Tütengil, bu kişileri incelerken de, kendi görüş ve düşüncelerini, incelediği kişinin düşünceleriyle irdeler ve okuyucuya aktarır.

Ziya Gökalp hakkındaki incelemelerine, değerli düşünürün yaşamına ve kaynakçasına ilişkin pek çok noktanın bilinmediğini işaret ederek başlayan Tütengil, doğum tarihinden intihar nedenine dek, pek çok önemli noktanın karanlıkta kaldığını öne sürer. Hiç kuskusuz bu savında haklıdır da.

Tütengil'e göre Gökalp bir "toplum mimarı"dır.⁵ Bu niteliği ile, Gökalp'ın kadın hakları, dil sorunu, ulusçuluk sorunu gibi konuların aydınlanmasında özellikle İmparatorluktan, Cumhuriyet'e geçiş döneminde çok önemli işlevler yaptığını öne sürer.

Ziya Gökalp'ı ele alış biçimi, herm gerçeğe ulaşmak isteyen bir bilim adamının titizliğini, hem de kendi düşüncelerini topluma aktarmak isteyen bir düşünürün tutumunu yansıtır. Örneğin, Ziya Gökalp'ın kullandığı takma adlar üstüne yaptığı çalışması, gerçekten Ziya Gökalp konusuna ışık tutucu niteliktedir.⁶ Yine aynı biçimde Gökalp'ın olduğu sanılan iki şiir üstüne incelemesi de, bilimsel ve tarihsel gerçeğe varış yolunda önemli adımlardır.⁷ Gerek doğum tarihi, gerek ilk yayımlanan yazısının yeri ve niteliği konusundaki araştırmaları, iğne ile kuyu kazan bir bilim adamının gerçeğe ulaşmadaki sabrının ve bu sabır sonunda eriştiği ödülün simgeleri olarak alınabilir.

Gökalp'ın yaşamı konusunda titiz bir araştırmacılık yapan Tütengil, belli konulardaki görüşlerini aktarırken de, Ziya Gökalp hakkındaki incelemelerinden yararlanır. Örneğin, batı uygarlığının kadın-erkek arasındaki eşitlik düşüncesine inanan Tütengil, bu konuda da Ziya Gökalp'ın öncü olduğunu ve yaptığı işleri sıralayarak, kendi düşüncelerini Gökalp'ın düşünceleriyle birlikte pekiştirir.⁸

Bilindiği gibi Tütengil, Türk dilinin gelişmesine büyük hizmetlerde bulunmuş bir düşünürdür. İşte dil konusunda da Ziya Gökalp'ı inceleyerek, kendi düşünceleri çerçevesinde, ortaya atılan bir çok öneriyi topluma mal etmeye

⁵ Cavit Orhan Tütengil, *Ziya Gökalp Üstüne Notlar*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1964, s. 36

⁶ *y.a.g.y.*, s. 15-20

⁷ *y.a.g.y.*, s. 21-23 PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

⁸ *y.a.g.y.*, s. 36-40

çalışmaktadır. Gökalp'ın dil konusundaki kimi önerilerinin birbiri ile çelişen nitelik taşıdığına işaret etmekle birlikte, Tütengil, Gökalp'ın dil konusunda da gerçek bir öncü olduğunu kabul eder. Öncü nitelik taşıyan önerilerinin bir bölümünün günümüzde uygulandığını bir bölümün ise aşılmış bile olduğunu belirtir.⁹

Tütengil yalnız bir düşünce adamı değil, düşünceleri doğrultusunda yazıları ile savaşımlar veren bir kişidir. Ziya Gökalp üzerine büyük bir titizlikle eğilmesine koşut olarak, onun adına bir müze açılması konusunda da çok duyarlı davranmıştır. Gökalp müzesinin gelişmesi için sürekli bir çaba içinde olduğunu görüyoruz.

Gökalp üzerindeki ilgisi, onu, Diyarbakır konusunda çalışmaya da götürüyor. Bölge basını ve Diyarbakır gazeteciliği üzerine yaptığı çalışma hiç kuşkusuz, Gökalp'a duyduğu ilgiyle birlikte gelişmiştir.

Tütengil, bir konudaki çalışmalarını aşama aşama derinleştirmekte ve böylece hem gerçeğe uygun bilgiyi yakalamakta, hem de onu kamuoyuna aktarmakta oldukça başarılı olmaktadır. Örneğin Gökalp üzerindeki çalışmalarına, kaynakça araştırması biçiminde başlamıştır. Daha sonra, bu kaynakça çalışması geliştikçe araştırmalarını da derinleştirmiş ve sonunda, Gökalp konusunda birçok karanlık noktanın aydınlanmasına dek giden bulguları ortaya koymuştur.

Basın Araştırmaları

Yöntem ve örnek olay araştırması konusundaki koşutluğu gösteren bir başka konu yine Diyarbakır gazeteciliğini bir örnek olay olarak araştırması ile bu tür araştırmaların yöntemi üzerinde yaptığı çalışmalardır. Yöntem ve

örnekolay araştırmalarını sıra ile gözlemlersek, durum bütün açıklığı ile ortaya çıkacaktır. Tütengil, 1954 yılında *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar* adlı kitabını yayımlıyor.¹⁰ Böylece konuya önce örnekolay araştırması biçiminde giriyor. Daha sonra, 1961 yılında *Gazete ve Dergileri İnceleme Metodu* adı altında, yöntem konusundaki görüşü yayımlanıyor.¹¹ 1963 yılında ise daha özel bir alandaki örnekolay çalışmasını, *Türkiye’de Bölge Basını ve Diyarbakır Gazeteciliği* adlı yapıtı yayımlanıyor.¹² Böylece, hem Diyarbakır gazeteciliğini, hem de bu örnekolayı, bölge gazeteciliği olgusu çerçevesinde ele alıyor.

Bu kısa görünümün de açıkça belirttiği gibi, Tütengil, ele aldığı konuları, kişi-çevre-örnekolay-yöntem-tarihsel çerçeve-genel kuramsal çerçeve-kendi düşünceleri bütünlüğü içinde irdelemeye çalışıyor. Bu hiç kuşkusuz, onun verimliliğini ve düşüncelerini topluma aktarmaktaki etkisini artırıcı bir özellik olarak ortaya çıkıyor.

Tütengil’in basın üzerindeki çalışmaları, yurt dışındaki Türk gazeteciliğine de uzanmıştır. İngiltere’deki Türk gazeteciliğini “Yeni Osmanlılardan Bu Yana” inceleyen Tütengil, önce inceleme yöntemi konusuna değinir. Daha sonra, İngiltere’de yayınlanan Türkçe gazete ve dergiler incelenmiş, basında Türk-İngiliz ilişkilerine de değinilmiştir. Her çalışmasında olduğu gibi bu çalışmasında da geniş bir kaynakça aktarmıştır Cavit Orhan Tütengil.¹³

¹⁰ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayını.

¹¹ Aynı Enstitüsü Yayını.

¹² Türkiye Harsî ve İctimai Araştırmalar Derneği Yayını.

¹³ C.O. Tütengil, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1969

Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah

Tütengil'in ele aldığı düşünürlerden biri de Prens Sabahattin'dir. Tütengil Sabahattin'in kişiliğinde Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'e dek, Osmanlı İmparatorluğunun değişme sürecini inceler. Her zaman yaptığı gibi, incelemesini önce tarihsel gerçeklere oturtarak, Osmanlı'nın temel yapısı hakkındaki düşünce ve gözlemlere dayayan Tütengil, daha sonra, Sabahattin'i ailesel ve çevresel koşulları içinde ele almakta ve irdellemektedir. Pek doğal olarak bu çalışmasında da çok yararlı bir kaynakçayı okuyucuya aktarmayı unutmamıştır.¹⁴

Tütengil'in Sabahattin'i tamamlayan bir başka çalışması, değerli yazar Vedat Günyol ile birlikte oluşturduğu Prens Lütfullah Dosyası'dır.

Tütengil, Paris'de yaşadığı dönemde, Prens Lütfullah ile tanışmış ve böylece kendisine karşı ilgisi büyük ölçüde artmıştır. Prens Sabahattin üzerinde çalışırken, onun düşüncelerini ve eylemini bütünleyen bir kişi olarak, Lütfullah da, sürekli bir biçimde ilgisi içinde kalmıştır.

Günyol ile birlikte yaptığı çalışma, Lütfullah'ın Tütengil'in sorularına verdiği önemli yanıtlar ve yolladığı mektuplardan oluşmaktadır. Ayrıca, Fındıkoğlu'na bir mektup ve kızının da bazı düşünceleri, "dosya" içinde yer almaktadır.

Tütengil'in Lütfullah'a Isorduğu sorulara, Lütfullah'ın yirmibir sayfa yanıt verdiği anlaşılıyor. Tütengil'in soruları, gerek onun kafa yapısını, gerekse "görüşme" konusunda bir yöntem modelini yansıtmaları bakımından çok ilgi çekicidir. Tümü on olan bu sorular şöyle: 1) Hayatınızın sizde en derin iz bırakmış olan hadisesi hangisidir? 2) Türkiye'ye dönmenize bir engel kalmasa, yurda dön-

mekte acele eder misiniz?) 3) Hayatınızın Türkiye fikir ve politika hayatı bakımından enteresan olan kronolojisi bakımından malumat lütfeder misiniz? 4) Mustafa Kemal ve eseri olan Cumhuriyet hakkında ne düşünüyorsunuz? Sabahattin Bey'i ve sizi Science Sociale görüşüne götüren sebepler nelerdir? 6) Günümüzün politik cereyan ve meseleleri karşısında 'ilm-i içtima' görüşünün yeri nedir? Zamanla bir değer kaybetme hali varsa, sizce sebepleri nelerdir? 7) Sabahattin Bey'in fikir dünyasında sosyalist literatürün tesiri var mıdır? 8) Son yıllarda Türkiye'de uyanıp gelişmekte olan Sabahattin ve fikirlerine sevgi, yakınlık duyma hadisesini nasıl izah ediyorsunuz? 9) Sizce Sabahattin Bey'in tamamlanması gerekli olan tarafları varmıdır, varsa nelerdir ve nasıl tamamlanmalıdır? 10) Kapitalist ve komünist âlem arasındaki mücadele nasıl sona erecek) İki dünya arasında sosyalizm bir sentez olabilir mi, yoksa yeni bir sentez mi yapmak lâzım.¹⁵

Görüldüğü gibi, Tütengil açısından Lütfullah'ın gerek kişiliği, gerek Sabahattin'in düşünceleri, gerekse, Lütfullah'ın dünya görüşü hakkında dikkatle ihazırlanmış sorulardır. Nitekim, Lütfullah da bunlara son derece ilginç yanıtlar vermiş ve "dosya" böylece, Türk düşünce tarihinin önemli belge-kitaplarından biri niteliğine kavuşmuştur.

Rıza Nur Üzerine Düşünceleri

Tütengil'in üzerinde durduğu yerli ve yabancı kişilerin sayısı oldukça kabarıktır. Örneğin, yakın tarihimizin ilginç kişilerinden biri olan Rıza Nur, onun İngiltere döneminin ürünlerinden biridir.¹⁶ 1965 yılında kitap olarak

¹⁵ C.O. Tütengil, *Prens Lütfullah Dosyası*, Çan Yayınları, İstanbul 1977, ss. 14-39

¹⁶ C.O. Tütengil, *Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı-Yankılar- Belgeler*, Üçler Yayını, Ankara, 1965

yayımlanan Doktor Rıza Nur üzerine üç yazı, yankılar, belgeler, Türker Acaroğlu'nun belirttiğine göre İsmet İnönü'nün bile büyük ilgisini çekmişti.¹⁷ Tütengil, bu çalışmasında da, British Museum'daki yazmalardan büyük ölçüde yararlandı. Rıza Nur'un şiirleri, Türkiye'nin yeniden "ihya"sı için hazırladığı program ve kişiliği üzerinde durduğu bu yazılarında Tütengil, yine, tarih ile günü arasında bir kültür köprüsü görevini yerine getirmeye çalışıyordu.

Rıza Nur'un yazmalarıyla British Museum'da karşılaştığı zaman gerçekten çok heyecanlanmış olduğu anlaşıyor. Bu konuda Cumhuriyet'te yazdığı bir yazıda "Bir araştırmacı için hayatının sayılı günleri, kendisini heyecanlandıran eser ve yazılarla karşılaşma günleridir. Doktor Rıza Nur'un yazmalarından sonra Ziya Gökalp'ın yayınlanan ilk yazısıyla 1895 yılında Londra'da çıkan 'İstikbal' gazetesinin sayfalarında karşılaşmak yani bir 'sayılı gün'ü British Museum'daki çalışmalara katacaktı." diyor.¹⁸

Tütengil, Rıza Nur'un yazmalarını görmekle onun gerçek kişiliğini de anlamaya daha çok yaklaştığı kanısındadır. Rıza Nur'un gerek yazdıklarında, gerek parti programı olarak sunduklarında tam bir karşı devrimci çizgi saptayan Tütengil, bu konudaki gerçeğin de enine boyuna tartışılmasından yana olduğunu açıkça belirtiyor.

Mehmet İzzet ve Başkaları

Tütengil'in üzerinde durduğu yerli ve yabancı düşünürler arasında, Mehmet İzzet'in de önemli bir yeri vardır. 1942 ve 1943 yıllarında Değirmen dergisinde yazdı-

¹⁷ Türker Acaroğlu, "Yapıtları ve Kişisel Özyapısı Bakımından Dosyaya Prof. Dr. Tütengil'in Değeri", *Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil'e Armağan*; a.g.y., ss. 12-13.

¹⁸ C.O. Tütengil, "Rıza Nur'un Kişiliği", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1964.

BÖLÜM IV

TÜTENGİL'İN TOPLUMSAL BİLİM VE YÖNTEM ANLAYIŞI.

Her sorun, akla dayalı bir yöntemle açıklığa kavuşturulmalıdır. Hiç değilse bilimsel yönetime büyük güven duyulmalıdır. Ulusal eğitimimizde, düşsel kişi yetiştirmemek bağnaz kişinin varolmasına olanak vermemek, çağdaş düşünceyi toplumun kültürel öncüsü yapmak ana ilkedir...

Çünkü bilimsel düşünmek güç bir iştir, düşünceye bir katkıda bulunma işidir. Bilimsel olmayana güven, kolayca yönelme, kişiyi bağnazlaştırmaktadır.

Adnan Binyazar, "Bilgisizliğin Erdemi", *Toplum ve Edebiyat*, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, s. 145.

IV. TÜTENGİL'İN TOPLUMSAL BİLİM VE YÖNTEM ANLAYIŞI

Bazı insanların kişisel niteliklerini anlatmak için, yabancı kökenli “metot” sözcüğünden, bir sözcük türetilmiştir: “Metodik” insan deriz. Yöntemli, sürekli, sistimli ve titiz çalışan insan demektir.

İşte Cavit Orhan Tütengil, tam bu nitelemeye uygun bir kişiydi. Tüm yaşamı, gerek özel, gerek iş ilişkileri, kesin bir zaman ölçüsü ile ayarlanmıştı. Gerçekten son derece yöntemli ve sürekli çalışan bir insandı.

Toplumbilimci olarak, toplumbilimin yöntem sorununa da eğilmesi, aslında onun yöntemli çalışmasının bir sonucuydu.

Tütengil, yöntem konusundaki çalışmalarını, bir kitap biçiminde düzenledi. Bu kitabı bir kaç kez yeniden bastırdıktan sonra, iyice geliştirdi. Böylece, son baskısı 1975’de yapılan bir “Araştırma ve Yöntem” çalışmasını ortaya koydu.²¹

Yöntem Konusunda İki Ayrı Aşama

Tütengil, yöntem sorununu iki ayrı aşamada ele almaktadır. Birinci aşama olarak, ünlü düşünürlerin ve okul sahibi yazarların, düşünme ve araştırma yapma yöntemlerini inceler. İkinci aşamada da, genel bir yöntem belir-

²¹ Cavit Orhan Tütengil, *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, İ.Ü., İktisat Fakültesi, İstanbul, 1975

lendikten sonra, bu yönteme uygun olarak yapılan veri toplama ve sunma teknikleri üzerinde odaklaşır. Ne yazık ki, Tütengil, her iki aşamaya da “yöntem” diyerek, bir ölçüde de olsa, kavram karışıklığına yol açmıştır. Yine de yaptığı çalışma, gerek kapsamı, gerek verdiği örnekler açısından toplumsal bilimlerde önemini korumaktadır.

Tütengil’in yöntem konusundaki çalışmasının önemi, bir ölçüde, Türkçede bu konudaki kaynakları, (tümünü olmasa bile) tanıtıcı nitelikleriyle okuyucuya sunmasıdır. Bir başka deyişle, Tütengil, yalnız genel ilkeleri okuyucuya aktarmakla yetinmeyen bir yazardır. Ortaya koyduğu ilkeleri, gerek açıklama, gerekse uygulamaya ışık tutma açısından örneklerle anlatmaya çalışır.

Tütengil, yöntem konusuna, iki aşamalı olarak yaptığı “uygulamalı yaklaşım” sonunda, yöntem sorununun kuramsal niteliklerini ele almamıştır. Örneğin, bir yöntem tanımını vermemiştir.

Buna karşılık, araştırma konusunda hem toplumdaki sorunları, hem de toplumun çeşitli kurum ve yasalarının araştırma karşısındaki durumlarını ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Bu kurum ve yasalar arasında pek doğal olarak üniversiteler ve anayasa başta gelmektedir. Cavit Orhan Tütengil, kendisi de bir üniversite öğretim üyesi olarak, üniversitelerin toplumun gelişmesindeki yerine yürekten inanıyordu. Bu yerin doldurulması işlevini ise, öğretim ile birlikte büyük ölçüde araştırmaya bağlıyordu.

Tütengil, üniversiteler ve araştırma konusunda, biri üniversitelerin araştırma görevi öteki de bu araştırmanın yapılabilmesi için gerekli olan özgürlük ortamı olmak üzere, iki noktaya önem veriyor.²² Titiz ve dürüst bir bilim-

adamı olan Tütengil, bilimsel bilgi üretebilmenin birinci koşulunun özgürlük ortamı olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle de bilimsel özgürlük konusunda ödün vermez bir kişiliğin simgesi durumuna gelmişti.

Üniversitelerin İşlevi

Yöntem konusunda kalkınma planlarının içerdiği önlemlere dek, araştırmanın önemine ve anlamına değinen Tütengil, üniversitelerin bu konudaki görevini dörtlü bir biçimde algılıyordu. İlk olarak, üniversitelerin en önemli niteliklerinden birinin araştırma birlikleri olduğu gerçeğini vurguluyordu. İkinci olarak, üniversitelerin araştırma yaparken, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapan kurumlar olduğunu belirtiyordu. Üçüncü olarak, üniversitelerin toplumsal sorumlulukları çerçevesinde, hükümetçe istenecek konularda araştırma yapmakla yükümlü bulunduklarına işaret ediyordu. Son olarak da, yayım etkinliklerinin üzerinde duruyordu Tütengil. Böylece, “yöntem” konusunu incelerken, işe, üniversitelerin araştırma alanındaki görev ve sorumluluklarını belirleyerek başlayan Cavit Orhan Tütengil, yalnız bir bilimadamı olarak değil, bir üniversite öğretim üyesi olarak da toplumsal bilincinin ortaya koyduğu görev duygusuna uygun davranmış oluyordu.

Tütengil, anayasa ile araştırma arasındaki ilişkilere de, demokratik özgürlük ortamı ve araştırma görevi açısından eğilmektedir. O’na göre, demokratik bir ülkede, araştırma konularına bir sınır çizmek nasıl olanaklı değilse, sonuçlarının yayımlanmasının önlenmesi de öyle olanaksızdır.

Kalkınma ve Araştırma

Kalkınma planlarında araştırmanın yerine de değinen Tütengil, bir ülkenin kalkınması bakımından, araştırma

işlevinin önemini ve bu konuda planlarda yer alan önlemleri belirtiyor. Ne yazık ki, teknik alandaki araştırma kurumu olan TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) benzeri, bir toplumsal bilimler araştırma kurumunun kurulmasına ilişkin önlemler, bugün bile gerçekleştirilememiştir. Yıllarca bu konudaki özlemi ve gerekliliği belirten bir düşünür olarak, Tütengil, daha o zaman, bir ülkenin kalkınması için araştırmaya önem vermesi gereğine değinmiş, Türkiye'nin araştırmaya ayırdığı fonların cılızlığını ve yetersizliğini, başka ülkelerle karşılaştırmalı olarak bir çok kez belirtmiştir. Tütengil'in verdiği rakamlara göre Türkiye batı ülkelerinden de doğu Avrupa ülkelerinden de çok geride gelmektedir.²³ Mutlak rakamlar olarak aradaki fark çok büyüktür. Fakat ülkedeki gelirin araştırmaya ayrılan yüzdesi olarak yapılan karşılaştırmada bile, Türkiye, öteki ülkelere beş on kez daha küçük fonları ayırabilmektedir araştırmaya. Bu konudaki bulgular, Tütengil'in titiz bilimadamlığı ve düşünür kişiliği açısından daha sonra, "az gelişmişlik sorunu" konusundaki araştırmalarına ışık tutacaktır.

Araştırma Kaynakları

Tütengil, Türkiye'deki temel başvuru kitaplarını sınıflandırırken, tarihimizin son yüzyıllarında, üç tür kitap ile karşılaştığımızı belirtiyor: Yazma yapıtlar, eski harfli basma yapıtlar, yani harfli basma yapıtlar. Bunlardan birincisi "yazma" denilen yapıtlar, elle yazılmış eski harfli çalışmalardır. İkinci ve üçüncüler de, basılı olan yapıtlardır. Böylece Tütengil, ciddi bir araştırmacı için eski harfleri öğrenmenin gerekliliğini de vurgulamış oluyor.

Temel kaynak kitaplarına ilişkin sınıflaması da oldukça ilginçtir. Bu sınıflamanın başında Tütengil'in "yayınlar

dediği grup yer lalıyor. Ayraç içindeki açıklamasından, bu kümenin “kaynakça” denilen tür olduğunu (bibliyografya) anlıyoruz. İkinci tür yayınlar, Tütengil’in “hayatlar” dediği ve ayraç içinde (biyografyalar) olarak açıkladığı kitaplardır. Bunların yaşam öyküleri olduğu anlaşılıyor. Üçüncü tür kaynaklar, kavramlar ve terimlere ilişkin ansiklopediler ve sözlükler, dördüncü tür kaynaklar ise sayılardır. Tütengil bütün bu gruplara ilişkin ayrıntılı bilgiler ve örnek listeler de vererek, okuyucuya gerçekten çok yararlı bilgiler aktarıyor.

Yöntem, Teknik ve Kuram

Tütengil, herne kadar, yöntem ve teknik terimlerini birbirlerinin yerine kullanarak bir terim ve kavram karışıklığına yol açıyorsa da, konuyu ele alış biçimi aslında sağlam temellere dayanır. Örnekleme, istatistik gibi “tekniklere” “yöntem” demekle birlikte, bu tekniklerin incelemesine başlamadan önce, bazı düşünür ve toplumbilimcilerin temel düşünce sistemlerine bakıyor. Herne kadar, bu düşünce sistemleri, “bilgi üretme yöntemi” yerine “felsefe okulu” niteliği taşıyorsa da, Tütengil toplumbilimin bilgi üretmesine katkıda bulunabilecek düşünce okullarının en azından varsayımlar aşamasında yararlı olabilecek temel yaklaşımlarını özetliyor.

Bacon, Descartes, Comte, Le Play, Marx, Durkheim, Tütengil’in “felsefelerine” baktığı düşünürler arasında. Tütengil, bu düşünürlerin sistemlerini incelerken, aslında, temel bir düşünce tarihi özeti verir. Bu arada, doğru düşünmenin yöntemleriyle birlikte, doğru sonuçlara ulaşacak bir araştırmanın koşullarını da belirlemeye çalışır. Bir yandan “deneysel” yöntemin erdemlerini vurgularken, öte yandan, sağlıklı düşünmenin mekanik ve teknik yöntemlerini de tek tek sayar.

Tütengil'in bu düşünürleri incelemesi sırasında, toplum-bilimde yöntem sorununa ışık tutan ve bu sorunu bir anlamda aşan, kuramlar ve varsayımlar alanına da girdiğini görüyoruz. Toplumsal olayların nasıl inceleneceği ile birlikte (örneğin Bacon), toplumsal olayların ardında hangi temel itici ögelerin bulunduğu hakkındaki varsayımlara dek (örneğin Comte ve Marx) uzanan bir incelemedir Tütengil'in yaptığı.

Bu incelemeleri sırasında, çeşitli önemli düşünürlerden yola çıktığı için, farklı düşünürlerin birbirleri ile karşılaştırılması pek de olanaklı olmayan düşüncelerini ard arda sıralamış durumunda görürüz onu. Çünkü, düşünürlerden bir kısmı yalnız düşünce yöntemi üzerinde dururken, ötekiler, tarihi yorumlamaya çalışmakta, daha başkaları ise, bu konuda örnek çizelgeler bile hazırlayıp önermektedirler (Örneğin Le Play). Böylece, bir araştırmanın, sayıltıları, varsayımları, yöntemi, tekniği gibi pek çok birbirinden farklı konu, Tütengil'in bu düşünürleri incelemesi sırasında birbirine karışır.

Tam bu noktada, toplumbilim terimleri bakımından ortaya çıkan bu karışıklığın, çeşitli düşünürlerin "felsefelerini" inceleyerek işe başlamaktan doğan yararlılığı ortadan kaldırmadığına işaret etmeliyim. Bir başka deyişle, toplumbilim terimleri bakımından yaptığı yanlış, yöntem sorununu, çeşitli düşünürlerin farklı ve çelişik düşüncelerini incelemek ile işe başlamasındaki yol göstericiliği ve aydınlatıcılığı, (en azından felsefe alanında) pek de gölgelemez.

Tütengil, bu incelemeleri sırasında, ilginç bir biçimde, kendi değer yargısını ya da kararını belirtmez. Nitekim, son düşünür olan Durkheim ve onu eleştiren Kösemihal ile, bu bölümü sona erdirir. Sona erdiriş tümcesi de oldukça ilginçtir: "Böylece, Bacon'dan bu yana belli başlı fey-

lesof ve sosyologlarda yokladığımız metodoloji görüşleri, ayrıca ele alma olanağı bulamayacağımız bazı metodları da, kısaca da olsa, gözden geçirmemize fırsat vermiş oldu.”²⁴

Araştırma Teknikleri

Tütengil’in daha sonra, başlıca yöntemler olarak belirttiği araştırma teknikleri konusunda çok yararlı bilgiler ve öneriler aktardığını görüyoruz.

Bilindiği gibi, toplumsal araştırmalarda, araştırılacak alanın ya da grubun tümünü tam sayım ile incelemek çoğu zaman olanaksız, (ve aslında gereksiz) olabilir. İşte bu nedenle, incelemek istediğimiz grubun tümü yerine bir bölümünü inceleyerek bazı sonuçlara varabiliriz. Fakat incelenecek kişilerin bir bölümünü seçmenin “bilimsel” yolları vardır. Yoksa seçtiğimiz “örnek” hakkındaki bilgilerimiz, bize tüm grubun, yani bilimsel terimiyle “evrenin” özellikleri hakkında doğru bilgi vermez. İşte kalabalık bir grubun tümü yerine bir bölümünü inceleyerek, tüm grup hakkında yargılara varmanın tekniği “örnekleme” adını alır. Tütengil, ilk olarak, “örnekleme” sürecini ele alıyor ve belli gruplar hakkında bilgi elde etmek için yapılabilecek çeşitli örnekleme tekniklerini anlatıyor. Bir başka deyişle, tam sayım yapmadan, bir büyük kümenin özellikleri hakkında bilgi elde etmenin yollarını anlatıyor. Çağdaş toplumbilim araştırmalarının belkemiğini oluşturan bu teknik hakkında Tütengil’in verdiği bilgiler gerçekten çok yararlı.

Tütengil, ikinci olarak, bir köy gibi, kasaba gibi, “topluluk” dediğimiz insan grupları hakkında “monografi”ler oluşturmanın yolları üzerinde duruyor. Belli özelliklere sa-

hip toplum ya da toplulukların tümü hakkında bilgi sahibi olmak için o tür topluluklardan ya da toplumlardan yalnız birinin ayrıntılı olarak incelenmesine dayalı bir teknik olan monografi hakkında örnekler vererek de açıklamalar yapıyor.

Monografi biçiminde yapılan araştırmalara örnek olarak da üç ayrı köy ve bölge çalışmasını anlatıyor. Böylece, hem tekniği (onun deyimiyle yöntemi) hem de, bu tekniğe göre yapılmış birtakım araştırmaları okuyucuya sunuyor.

Tütengil, istatistik tekniklerin kullanılmasını da ayrı bir bölüm olarak ele alıyor. Bu bölümde, istatistik tekniklerin ayrıntılı açıklamalarından ve istatistik çözümlemelerin işlevlerinden çok, sayılarla ne biçimde çalışılacağını anlatıyor. Bu açıdan, bu bölüm bir istatistiksel çözümleme yaklaşımı değil, toplumbilimcilerin, sayıları nasıl kullanabileceğine ilişkin ilk bilgiler olarak alınabilir. Yine kendi anlatımına uygun olarak, Tütengil, bu bölümde de Türkiye bakımından çok önemli olan birtakım sayılara örneğin trafik kazalarına değiniyor.

Tütengil, Türkiye’de henüz örneği olmayan teknikler (onun deyimiyle yöntemler) konusunda da uzun açıklamalarda bulunuyor. Bunlardan birine “benzer olayların karşılaştırılması” diyor ve kullanılış alanlarının başında “bölge araştırmalarını” sayıyor. Daha çok siyasal ve uluslararası düzeyde düşündüğü anlaşılan bu araştırma biçimi için Türkiye’de örnek olmadığını belirtiyor. Oysa, Türk Sosyal Bilimler Derneği’nin, bir grup bilim adamı ile 1968 de İzmir’de başlattığı bir “bölge araştırması” buna örnek olabilir.

Tütengil, bu bölümün sonunda, saha araştırmasını ve seçim araştırmalarını ayrı “yöntem türleri” olarak ele alı-

yor. Aslında başlı başına kendine özgü nitelikler taşıyan saha çalışmaları ve seçim araştırmaları, ayrı birer yöntem, ya da teknik değil, ayrı “tür” araştırma oluştururlar. Bunlar, Tütengil’in daha önce belirttiği, örnekleme, monografi, istatistik gibi tekniklerin birini ya da birkaçını aynı anda kullanabilirler.

Tütengil, bu tür çalışmalara örnek olarak da, Kıray’ın, Hart’ın, Abadan-Unat’ın kitaplarını açıklamalı olarak belirtiyor.

Tütengil, kitabının son bölümünde “araştırmanın yürütülmesini ve yazılmasını” şematik bir biçimde anlatıyor. Son derece kısa ve öz olan bu “araştırma planı” bilgi vermekten çok, bir genel yönelim belirtiyor.

En sonunda da bir “anket planı” örneği ve kendi yazılarının kaynakça örneği olarak, tüm sayımının yapılmasıyla, Tütengil’in toplumsal bilimlerde yöntem konusunda söyledikleri son buluyor.

Tütengil’in yöntem konusundaki tüm düşünceleri, tek bir kitap içine hapsedilmemiştir. *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye’nin Karayolları* adlı kitabında oldukça kapsamlı bir yöntem tartışması yapar.²⁵ Bu tartışma sırasında, Tütengil, *Araştırma ve Metod* kitabında söylediği ve kimi zaman terminoloji ve sınıflama açısından çelişik görünen düşünceleriyle karşılaştırmalı olarak, çok daha tutarlı bir görünüm verir.

Bu araştırmasında Tütengil, bir toplumbilimcinin “gerçeği” ararken, farklı ve çeşitli yöntemlerden yararlanabileceğini, bunları aynı anda, birbirini bütünleyici olarak kullanabileceğini belirtir. Buradaki düşüncesi, “yöntem” yerine “teknik” terimini koymak kaydı ile, doğrudur.

²⁵ C.O. Tütengil, *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye’nin Karayolları*, Elif Kitabevi, İstanbul, 1961, ss. 4-11.

Çoğulcu Yaklaşım

Tütengil üzerinde uzun zamandan beri birlikte incelemeler yaptığımız değerli çalışma arkadaşım İbrahim Cılga, Tütengil'in bu yaklaşımına "çoğulcu yöntem anlayışı" diyor. Aslında, Cılga'nın burada belirtmek istediği, Tütengil'in farklı araştırma tekniklerini birlikte kullanma önerisi değildir.

Tütengil, sorunları ele alıp araştırırken, "sectaire" bir tutum takınmanın karşısında olduğunu söylemiştir. Bir başka deyişle, Tütengil, bir araştırmanın planlanma ve varsayım aşamasında, sayılılar ve kuram açısından "monist", "tekilci" bir tutuma karşı olduğunu belirtir. İşte bu tutumu, Cılga'nın O'nun için "çoğulcu yöntem anlayışını benimsemiştir" demesine yol açmıştır. Oysa, burada kastedilen de yöntem değil, "kuram", "varsayım", "sayıltı" gibi ögelerdir.²⁶

Sonuç olarak Tütengil'in bir toplumbilimci olarak en güçsüz yanının yöntem konusundaki karışık ve kimi zaman da çelişik düşünceleri olduğunu söyleyebiliriz. Belki de anlayışla karşılanması gereken bir özelliktir bu. Çünkü Tütengil'in bilimsel yetiştirme dönemini anımsarsak, bunun genellikle her türlü özgürlüğün sınırlı ve kısıtlı olduğu 1952-1960 dönemine rasladığını görürüz. Oysa, kendisinin de belirttiği gibi, bilim, gelişip serpmek için özgürlük ortamı ister. Bu ortam olmayınca, doğru yolun bulunması da, hele, "yöntem" gibi, "kuram" ve "model" ile genellikle karıştırılan bir konuda, birtakım siyasal baskı ve yasakların da söz konusu olabileceği alanlarda ve bu yasakların yaşandığı bir dönemde, tam bilimsel doğruların tüm açıklığı ile bulunmasını beklemek, belki de fazla iyimserlik olacaktır.

²⁶ Cılga'nın bu çalışması, genç arkadaşlarımla birlikte hazırladığımız *Türk Toplumbilimcileri* adlı kitabın bir bölümünü oluşturuyor.

BÖLÜM V.
TÜTENGİL'İN KÖY VE İÇ GÖÇ
SORUNUNA YAKLAŞIMI

*Kim ne derse desin, ne düşümürse düşün-
sün, tarihsel gelişimi durdurmak olası de-
ğildir.*

Oktay Akbal, "Cumhuriyet Yo-
lunda", *Atatürk Yaşadı mı?*, Var-
lık Yayınları, İstanbul, 1975, s. 71.

V. TÜTENGİL'İN KÖY VE İÇ GÖÇ SORUNUNA YAKLAŞIMI

Tütengil, sürekli olarak, Türk toplumunun bir değişim, bir geçiş içinde olduğunu vurgulayan bir bilim adamıdır. Bu vurgulamasında da hiç kuşkusuz son derece haklıdır.

Atatürk Türkiye'sinin en önemli niteliği, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gözlenen hızlı toplumsal, ekonomik ve kültürel değişme ve gelişmedir. Hızlı değişen Türkiye'de, kentlere büyük bir nüfus akını ve köysel yörelerde önemli yapı dönüşümleri gözlenir. Tütengil de yalnız bir toplumbilimci olmasından dolayı değil, aynı zamanda, üniversiteye geçmeden önce, köy enstitülerinde hocalık yapmasından ötürü de, köy sorununa karşı özel bir ilgi geliştirmiştir.

Köy Konusundaki Yayınları

Daha 1948 yılında Lüleburgaz Kepirtepe Köy Enstitüsü Kooperatifi adına basılan *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler* adlı kitabı onun bu ilgisini belirten kanıtlardan yalnız biridir.²⁷

Tütengil kırsal alanların nitelikleri ve kente göç sorunu üzerindeki ilgisini sürekli sürdürmüş ve bu konudaki araştırmalarına hiç ara vermemiştir. Örneğin 1963 yılında *Köyden Şehire Göç Meselesi*'ni yayınlıyor.²⁸ 1967 de köy

²⁷ C.O. Tütengil, *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1948

²⁸ İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını.

sorununa gençlik açısından eğilen bir başka çalışması yayımlanıyor. *Köy Sorunu ve Gençlik*.²⁹ Derken, 1969 yılında, o tarihe dek, köy sorunu üzerinde yazdığı yazıları içeren bir kitap çıkıyor: *Türkiye’de Köy Sorunu*.³⁰ Sonunda, Türkiye’nin gerek toplumsal yapısına gerekse bu yapı içinde kırsal alanların yerine ilişkin incelemesi yayımlanıyor: *100 Soruda Türkiye’nin Kırsal Yapısı ve Sorunları*.³¹

Bu arada, köy “monografileri” yayımlayarak, Türkiye’de köy gerçeğinin örnek olaylarını kamuoyuna duyurmaya çalışıyordu. Üzerinde çalıştığı köyler arasında, Diyarbakır yöresindeki yerleşme alanları ve öğretmenlik yaptığı Aksu Köy Enstitüsü öğrencileriyle birlikte çalıştığı İhsaniye köyü hemen akla gelenlerden.

Tütengil, köy sorununa, soyut biçimde yaklaşan bir yazar ve düşünür değildir. Türkiye’deki köy olayını, kalkınma, kentleşme, sanayileşme, kırdan kente akın gibi bağlamlar içinde ele almıştır. Böylece, doğru bir yaklaşımla, sorunu, tüm toplumsal yapının bağımlı bir parçası biçimde görmüş ve çözümlemelerini bu çerçeveye oturtmuştur.

Alan araştırmasına dönük bir kişiliği olan Tütengil, bu sorunu da somut araştırmalara oturtmuştur. Bu açıdan “monografi”leri ve çevrebilimsel araştırmaları yanında, arkadaşı, değerli toplumbilimci Oğuz Arı’yla birlikte gerçekleştirdiği Adapazarı ve İstanbul yörelerinde göç ve çalışma yaşamına uyum araştırmaları, Türk toplumbilim yazınında gerçek bir katkı niteliği taşır.³²

²⁹ Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı Yayını.

³⁰ Kitap Yayınları, İstanbul.

³¹ C.O. Tütengil, *100 Soruda Türkiye’nin Kırsal Yapısı ve Sorunları*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975.

³² Oğuz Arı ve C.O. Tütengil, “İstanbul’a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 25 No. 4.; Oğuz Arı ve C.O. Tütengil, “Adapazarı’na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması”, *Sosyoloji Konferansları 1966-1967 Yedinci Kitap*, İstanbul, 1968.

Köy Olgusunun Önemi

Tütengil köy sorununun incelenmesini, Türkiye'yi tanımak için atılması gereken ilk adım olarak görür. Tütengil'e göre, "dönüşüm süreci" içinde olan Türkiye, yapısal açıdan, "kırsal" özelliklerden "kentsel" özelliklere doğru değişmektedir. İşte köy sorununa bu değişimin nereden başladığını saptamak için girer önce.

Tütengil'e göre köy yaşamı, gerek insan-doğa, gerekse insan-insan ilişkileri bakımından, kent yaşamından tümüyle değişiktir. Tütengil, nüfusu onbinin altında clan yerleşme merkezlerinin kırsal nitelik taşıdığı kamınsındadır.³³ Bu yerleşme merkezleri yönetim biçimi bakımından daha üst düzeyde bir örgütlenmeye sahip olsalar da, kırsal özelliklerini korurlar. Gerçekten de sorun bir örgütlenme değil, bir yaşam biçimi sorunudur. İster köy, ister belediye örgütüne sahip olunsun, halkın yaşam biçimini, genellikle birarada yaşayan insanların sayısı önemli ölçüde belirlemektedir. Bir başka deyişle, çok kişinin birlikte yaşadığı yerleşme merkezleri, artık insan-insan ilişkisi bakımından başka tür özelliklere sahip olmaktadır. Az sayıda insan birlikte yaşarken, ilişkiler daha yüz yüze ve duygusal, çok kişi biraraya gelince ise, genellikle daha resmî ilişkiler söz konusu olur.

Tütengil, kentleşme olgusunun kaçınılmazlığına işaret ederek, gerek ülkemizde, gerekse dünyada kırsal nüfusun oranının gittikçe azaldığını belirtmektedir. Bu arada kırsal örgütlenmeyi daha akılcı bir biçimde ele almak ve hizmet konusunda verimliliği sağlamak için "merkez-köy" kavramını savunmaktadır. Daha sonra bazı partilerin programlarına bile "köy-kent" gibi değişik adlarla giren bu

³³ 100 Soruda Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, a.g.y., s. 11.

uygulama Tütengil'e göre köye yönelik hizmetlerin eşgüdümü açısından olumlu bir adım olabilir.

Köy olgusunu genel bütünlük içinde ele alan Tütengil, kent ile köy arasında yer alan kasabaları genellikle tutucu niteliklere sahip yerleşimler olarak görüyor. Kasabalar, ne köy kalabilmiş, ne de kent olabilmiş yerleşme birimleridir. Bu nitelikleriyle de değişim sürecini yaşayan ve yeni değerleri benimseyen insanlar için "tedirgin edici" özellik taşırlar.³⁴

Tütengil, haklı olarak köy sorununa, köy üzerinde yapılmış yerli ve yabancı araştırmaların sonuçlarına da göndermelerde bulunarak yaklaşıyor. Bu araştırmalardan özellikle yabancı bilim adamları tarafından yapılanların sonuçları, daha yıllarca önce, bugünkü gecekondulaşma olayının ve sorun yaratan kentleşmenin öngörüldüğünü ortaya koyuyor.

Türkiye'de aydınların, özellikle Atatürk ve tek parti döneminde, köye büyük bir ilgi gösterdikleri bilinen gerçekler arasındadır. Atatürk'ün ünlü "köylü efendimizdir" sözü, bu eğilimin hem kaynağı, hem de göstergesi olarak alınabilir.

Köycülük ve Köy Enstitüleri

İşte Tütengil, aydınların köye yönelik çalışmalarını "köycülük", bu tür aydınları da "köycü" diye inceliyor.³⁵ Aslında bu nitelemeler, Tütengil'in değil, o dönemde bu konu üzerinde yazıp çizenlerin koyduğu adlardır. Tütengil, bu çabaların genişliği ve yaygınlığı karşısında, konuya bilimsel açıdan yaklaşıyor. Köye yönelik çalışma ve dü-

³⁴ y.a.g.y., s. 74

³⁵ y.a.g.y., ss. 105-127

şünceleri çeşitli başlıklar altında sınıflayan Tütengil, ayrıca “köycülük ilmi” ve “ilmî köycülük” adı altındaki akımları da inceliyor. Tütengil’e göre köye yönelik çalışmalar, romantik aşamalardan, gerçekçi programlara dek, çok çeşitli ve farklı özellikler taşır. Bütün bu yaklaşımlar içinde en temel yaklaşımlar halkevlerine ve köy enstitülerine dayalı akımlardır. Tütengil’e göre Halkevi köycülüğü ve Köy Enstitüsü köycülüğü belli kurumlarla bu kurumların arasındaki yasal düzenlemelere ve programlara dayandığı için en etkili ve anlamlı köycülüktür.

Köy Enstitüsü köycülüğünün biri olumlu biri olumsuz iki ayrı sonucuna değinen Tütengil, olumsuz açıdan her tek yönlü çaba gibi, köyün yalnız eğitim yolu ile kalkındırılma çabası istenen sonucu vermemiştir diyor. Olumlu açıdan ise, düşünce ve sanat alanında yer sahibi olan bir köylü-aydın kuşağının üretildiğini söylüyor. ‘Aslında son derece doğru bir gözlemde bulunan Tütengil’in bu oluşumu “olumlu” olarak değerlendirmesine katılmamak olanaksız. Fakat, olaya ve Tütengil’in terimine dikkatle bakarsak, aydın-köylü deyiminin bize anımsattığı birtakım olumsuz izlenimleri de hemen belirtmek gerekir: Köylülerin aydın olması çok güzel ve arzulanan bir amaçtır. Sanıyorum, Tütengil’in burada söylemek istediği olay da budur. Oysa, aynı deyimın akla getirdiği bir başka değişme eksenı, son zamanlarda iyice tartışma konusu olan aydınların köylüleşmesi olayıdır. Tütengil’in niyetini yansıtmayan böyle bir izlenim üzerinde, yalnızca, son yıllarda Türk kültürü üzerine yapılan tartışmalarda, önemle ele alınan konulardan birini oluşturduğu için duruyorum. Kültürümüzün gittikçe, kentlerde yığılma yapan gecekonduunun etkisine girmesi, örneğın müzikte “arabesk” denilen yoz bir türün ortaya çıkmasına yol açmıştır. “Resimli roman” kültürü ya da “bira kültürü” denilen bu süreç,

tümüyle Tütengil'in söylediği anlamda köycülük'ten farklı olmakla birlikte burada belirtilmesinde yarar gördüm

Tütengil, köy sorununa yaklaşımda, planlı dönemin, daha etkin ve geniş kapsamlı bir yaklaşım belirlediğine de giniyor. Özellikle "destekli imece" denilen, devlet ve yerel halk işbirliği yoluyla köyde önemli değişimler yaratılabileceği olasılığına işaret eden Tütengil, alınan sonuçların başarılı olmadığını da belirtiyor.

Köyde Mülkiyet ve Değişme

Kırsal yaşam bakımından, toprak mülkiyetinin ve bu mülkiyetin toprak büyüklüklerine göre dağılımının çok önemli olduğu bilinen gerçeklerdendir. Tütengil, kırsal alanların yapısına değinirken, mülkiyet ve toprak büyüklüğü rakamları üzerinde de duruyor. Tütengil'e göre, topraksız çiftçi ailelerinin oranı tüm ailelerin üçte biri (yüzde 30) kadardır.³⁶ Toprak büyüklüğü açısından ise, genel eğilimin zaman içinde, orta büyük işletmelere doğru bir değişme gösterdiğini belirten Tütengil, bunun nedenlerini, bugünkü kalıt yasalarının toprağı kalıtçılar arasında parçalayan niteliğine ve nüfus artışına bağlıyor. Tütengil'in belirtmek istediği sürece göre, toprak önce, nüfus artışı ve ölüm sonrası kalıt yoluyla, verimli bir biçimde kullanılamayacak parçalara bölünmekte, daha sonra, bu yüzden satılarak, orta ve büyük işletmelerin mülkiyet alanına katılmaktadır.

Tütengil, Köy İşleri Bakanlığı tarafından yaptırılan köy envanterlerine dayanarak, Türkiye'de bazı köylerin kişilere, bazılarının da ailelere ve sülalelere ait olduğunu belirtiyor. Bunun, özellikle derebeylik döneminden "arta-

³⁶ y.a.g.y., ss. 134-135

kalan” bir durum olduğunu söyleyen Tütengil, umarı, tarım ve toprak reformunun yapılmasında görüyor.

Tütengil, toprak ve tarım reformunun, Atatürk’ün bir kaç kez buyruk vermesine karşın, çok geç uygulamaya konulduğunu, bu uygulamanın da yeterli olmadığını belirtiyor. Yine Tütengil’in Cevat Geray gibi, bu konuda çalışan başka bilim adamlarına dayanarak belirttiğine göre, toprak ve tarım reformu sorunu, aslında köylülerin, örgütlü bir biçimde çıkarları doğrultusunda siyasal iktidarı etkilemeleri yoluyla gerçekleştirilebilir.³⁷ Çünkü, toprak ve tarım reformu, genellikle siyasal bir sorun niteliği taşır ve toplumdaki çeşitli güçler arasındaki dengelere dayalı bir biçimde uygulamaya aktarılabilir.

Köyde eğitim ve makinalaşma sorunlarına da önemle eğilen Tütengil, eğitim eksikliğinin ciddi bir sorun olduğunu belirtirken, makinalaşmanın, mevcut yapı içindeki uzlaşmazlık ve anlaşmazlıkları daha belirginleştirdiğini söyler.

Makinalaşmanın kırsal alanlardaki sorunları daha arttırmış olması, son derece anlaşılabilir bir olaydır. Gerek mekanik enerjinin getirdiği büyük güç, gerek ulaşım konusunda sağlanan gelişme, yalnız toprakların verimliliğinin artmasına değil, insan ilişkilerinin de yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu yoğunlaşma hem kırsal alanın kendi içinde, hem de köy ile kasaba ve kent arasındaki ilişkilerde gözükür. Böylece, eskisine oranla daha sık karşılaşılan ve birbiriyle işbirliği yapmak zorunda olan insanlar, aralarındaki uzlaşmazlıklardan da daha çok etkilenirler.

Ayrıca unutmamak gerekir ki, makinalaşma, tarımsal alanlarda, belli sayıda işgücünü açığa çıkararak, bir işsizlik sorununa da yol açar. Bütün bu açılardan Tütengil’in,

³⁷ y.a.g.y., s. 146

tarımda makinalaşmanın, sorunları arttırıcı yönüne işaret etmiş olması çok doğrudur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu sorunların, değişme ve gelişmeye bağlı olarak ortaya çıktıklarıdır. Bir başka deyişle, bu sorunların ortaya çıkış nedeni, kırsal alanlardaki yapının olumluya doğru değişmesidir. Bu nedenle de bu sorunlar “kaçınılmaz” nitelik taşırlar.

Köylerde oluşan değişmeler açısından Tütengil, hemen hemen bütün önemli kırsal alan araştırmalarını gözden geçirmiş ve bunların sonuçlarını, ayrı ayrı, hiç birine haksızlık etmemeye çalışarak, özetlemiştir. Bütün bu bulgulara baktığımızda, Tütengil’in özetlediği sonuçların genel yönlerinin, kentsel ilişkilere, kentsel işlere ve çağdaş tarıma doğru olduğunu görürüz. Köylerde bir yandan çağdaş hizmet alanları açılırken, (örneğin daha çok bakkal dükkânı), öte yandan da aile içi ilişkiler, komşuluk ilişkileri, gibi insan-insan ilişkilerinde önemli değişmeler görülmektedir. Ayrıca kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, bir yandan köyleri, dış dünyaya daha çok yaklaştırırken, öte yandan sinema gibi olayların izlenmesini de artırmaktadır.

Bütün bu değişme ve gelişmelerin sonunda, kırsal alanlardaki hizmetler artış gösterirken, insan-doğa ve insan-insan ilişkileri de önemli değişmelere tanık olmaktadır. Örneğin, bir yandan elektrik, su, okul, tarımsal hizmetler artmakta, öte yandan doğum kontrolü yapan aile sayısında, okur-yazarlıkta, traktör kullananların oranında artmalar görülmektedir. İşte bütün bu oluşumların adı Türk köyünde çağdaşlaşma olmakta ve kırsal alanlarla birlikte, tüm ülkemizin toplumsal yapısını da etkilemektedir.

Kentleşme Olgusu

Bu büyük oluşumun bilincinde olan Tütengil, konuya, öteki uçtan da, kent açısından da yaklaşan bir yazar

ve düşünürdür. Bu nedenle de doğrudan doğruya kırsal alanların sorunlarına eğildiği kadar, bunların kentlere yansımaları ile de ilgilenir. Bu açıdan, değerli toplumbilimcimiz Oğuz Arı ile birlikte Sakarya ve İstanbul illerimizde, kente göç ve çalışma yaşamına uyum araştırmaları büyük önem taşır.

Önce yayımlanan Adapazarı araştırmasının temel varsayımları, iki yönlü olan kente göç nedenleri üzerinde durarak başlar. Bilindiği gibi her kentleşme olayının ardında iki temel neden grubu yatar: Birinci grup nedenler, köyün itimine ilişkin nedenlerdir. Bunların arasında, makinalaşmanın doğurduğu işsizlik, siyasal ve toplumsal güvensizlik, yaşamı köyde kazanmanın çeşitli güçlükleri sayılabilir. Buna karşılık, kentin çekimi ile ilgili nedenler, ikinci grubu oluştururlar. Bunların arasında, kentteki ücretlerin daha yüksek oluşu, hizmetlerin daha yoğun ve etkin oluşu, kent yaşamının kültürel açıdan çekiciliği gibi ögeler sayılabilir.

İşte Tütengil ile Arı, Adapazarı'na göç araştırmasında, kentlere doğru akımların ardında yatan temel nedenler grubunun köyün itimine ilişkin nedenler olduğunu söyleyerek işe başlıyorlar.³⁸ Çok da doğru yapıyorlar. Gerçekten Türkiye'deki kentleşme, batı'da olduğu gibi, önce endüstrileşme olgusuna dayalı bir kentleşme değildir. Bilindiği gibi batıda, önce toplum endüstrileşmiş, bunun sonunda, kentlerde ekonomi ve tecim yoğunlaşmış, bu etkinliklerin gerektirdiği insan gücü ise, kırsal alanlardan göç ile karşılanmıştır. Oysa, ülkemizde durum böyle değildir. Kentleşme oranımız, endüstrileşme oranımızı çok aşmıştır. İşte Arı ile Tütengil, bu gerçeği bilimsel açıdan irdelemek amacıyla Adapazarı yöresinde işçiler üzerinde bir araştırma planlamış ve uygulamışlardır. Aynı tür bir araş-

³⁸ y.a.g.y., s. 112

tırmayı İstanbul'da da uygulayan Oğuz Arı ve Cavit Orhan Tütengil, araştırma sonuçlarının en belirgin izlenimini, ailesiyle birlikte kente gelenlerin, daha iyi uyum sağladıkları konusunda almışlardır.

Gerçekten de ailenin, bireyin çevreye uyumu açısından çok işlevsel olduğu, bilinen toplumbilimsel gerçeklerin başında gelir. Arı-Tütengil araştırmasının bu bulguyu göç olgusu içinde de algılamış olması ilginç bir sonuç olarak ortaya çıkar.

Tütengil, köy sorununun en önemli boyutunun iç göç olayı olduğunu kavramış bir toplumbilimci'dir. Bu nedenle, araştırmaları arasında kırsal alanlara olduğu kadar kente göç olgusuna da yer vermiştir. Günümüz Türkiye'sinin toplumsal yapısının ve bu yapının yazgısının, büyük ölçüde kentlerde belirlendiğini çok önceden görmüş bir bilimadamıdır Tütengil.

BÖLÜM VI

TÜTENGİL'İN AZGELİŞMİŞLİK SORUNUNA YAKLAŞIMI

*Unutmayacağım o günleri, hiç değer miydi,
İnsanın imgelemi umutlara kapılırsa,
Özgür olan güç, doğanın damarlarından geçer,
Yakın ve uzak birleşir, ölüm ve ölümsüzlük,
Us'la usdışı birdir, öngörü ve çılgınlık bir,
Beni götürecek kayığı parçaladım, neden,
Taştan şeyler, Urnu yılanları sarılı dümen,
Bütün donanım yok oldu, yüz yirmi direk yonttum
Yeniden ve boyalı halkalar geçirip dedim,
Haydi kayıkçı, davran, yolumuz açıldı artık
Güneşin bahçelerine, direk de, yelken de ben.*

Melih Cevdet Anday, "Ölüm ile
Ölümsüzlük", adlı şiirden, *Ölüm-
süzlük Ardında Gilgamiş*, Ada Ya-
yınları, İstanbul, 1981 (tarihsiz),
s. 107.

VI. TÜTENGİL'İN AZGELİŞMİŞLİK SORUNUNA YAKLAŞIMI

Tütengil, Türkiye'de yaşayan her toplumbilimci gibi, "azgelişmişlik" olgusuna, bir anlamda zorunlu olarak eğilmiştir. Tütengil'i bu soruna eğilmeye yönelten güdüler, "bir yandan gittikçe küçülen fakat kalabalıklaşan dünyamızda insanların büyük çoğunluğunun paylaştığı görülen ortak kaygı ve umutlar... bir yandan da, dünyayı yeni baştan tanıırken ve öncelikle üçüncü dünyanın sorunlarına eğilirken kendimizi de yeni yeni bir açıdan ölçüp biçmek, değerlendirmek ve yerimizi tesbit etmek"tir.³⁹

Görüldüğü gibi, Tütengil, azgelişmişlik sorununa, iki ayrı nedenle yaklaşıyor. Birinci neden, evrensel toplumbilim açısından konuyu irdelemek; ikinci neden ise, azgelişmiş bir ülkenin bilimadamı olarak kendi toplumumuzu daha iyi tanımaktır.

Azgelişmişlik Olgusunun Ardındaki Nedenler

Tütengil, azgelişmişlik olgusunu, bir sonuç olarak ele alıyor. O'na göre azgelişmişlik olgusunun ardında birden çok ve karmaşık nedenler yatmaktadır. Tütengil azgelişmişlik sorununun ardında yatan nedenleri dört temel kümede topluyor. Bu kümeler, "mekân, toplum, ilişkiler, tarih" diye sıralanmıştır. Ayrıntılı açıklaması ise sekiz ayrı kalem nedeni kapsamaktadır.

³⁹ C.O. Tütengil, *Az Gelişmenin Sostolojisi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 7

Tütengil ilk olarak doğadan gelen güçlükler ve genellemeleri, azgelişmişliğin bir nedeni olarak görüyor. İkinci olarak, bir toplumdaki kaynakların yeterli olmamasını öne sürüyor. Kaynaklar varsa, fakat yeterli ölçüde kullanılamıyorsa da, Tütengil için durum aynıdır: Kaynak yetersizliği sorunu, azgelişmenin önemlidenlerinden biridir.

Tütengil, üçüncü olarak kendi deyiimiyle “sosyo-kültürel” nedenleri belirliyor. Bunlar bir toplumun genel örgütlenmesi ve sahip olduğu değerler ile ilgili nedenlerdir.

Nüfus ögesi de, Tütengil’e göre, azgelişmişliğin nedenlerinden biridir. Burada Tütengil, nüfusun iki türlü engel oluşturabileceğini düşünüyor: Birinci olarak gelişme hızını kesen bir nüfus artışını söz konusu ediyor. Burada, azgelişmiş ülkelerin klasik bir sorunu ele alınmaktadır: Bu tür ülkelerde, nüfus artışı, yüzde üç dolaylarındadır ve bu yüksek artış oranı, her türlü kalkınma atılımını engeller. Aynı bağlam içinde Tütengil, ikinci olarak yetersiz bir nüfus yoğunluğundan söz ediyor. Buna göre, hızlı nüfus artışı nasıl, kalkınmayı engellerse, ülkenin alanı üzerinde çok seyrek olan bir nüfus yapısı da, gelişmeyi o derece önler.

Tütengil beşinci olarak, toplumları derinden etkileyen büyük dönüşümlerin dışında kalınması diyerek, sanayi devrimi gibi, tüm insanlığı etkileyen sıçramaların kapsamadığı toplumların da azgelişmiş nitelik taşıyacaklarına dikkatleri çekiyor. Bu sava göre, insanlığın teknolojik gelişmelerini izleyememek azgelişmişliğin temel nedenlerinden biridir. Yalnız Tütengil, hemen aşağıda teknolojik yetersizlikten de söz ettiği için, bu “büyük dönüşümler” terimi içine, “sosyalizm” gibi “demokrasi” gibi ideolojik-siyasal dönüşümlerin de sokulduğu konusunda bazı izlenimler edinmekteyiz.

Teknolojide ve organizasyonda gecikmişlik adı ile Tütengil, altıncı küme azgelişme nedenlerini belirtiyor. Bu-

radan anladığımıza göre, Tütengil, “büyük dönüşümler” dediği teknolojik ve ideolojik-siyasal devrimlerden ayrı olarak, hangi dünya görüşünün içinde bulunulursa bulunulsun, bir ülkenin teknolojik ve örgütsel açıdan düşük düzeyde olmasını, az gelişmenin önemli nedenleri arasında sayıyor.

Yedinci küme nedenler, Tütengil’e göre bir dış sömürü düzenidir. Tütengil, buna, “dış göçlerin yararına işleyen bir ilişkiler düzeni” adını veriyor.⁴⁰ Buradan anladığımıza göre, özellikle ekonomik alandaki dış sömürü, Tütengil’e göre az gelişmişliğin nedenleri arasında önemli bir küme oluşturmaktadır. Fakat, bunun sondan bir önceki kümede ele alınmış olması, Tütengil’in dış ögelere ne denli önem verdiği konusunda birtakım soru işaretleri yaratıyor. Oysa bu soru işaretleri pek de haklı değildir. Özellikle Mustafa Kemal Atatürk’e gönderme yapan Tütengil, az gelişmişlik konusunda dış sömürünün önemini ve yerini hiç de azımsamaz.

Son küme olarak, sekizinci sırada, Tütengil, “gelişmede yer alan insan ve madde kaynaklarının kötü kullanılması ve elden kaçırılması” ögesini öne sürüyor. Görüldüğü gibi bu madde yukarıdaki ikinci madde ile büyük ölçüde benzeşmektedir. Tütengil, ikinci maddede genel olarak “kaynaklar” deyişini kullanmaktadır. Son maddede ise “insan ve madde kaynakları” diyor. Bu durumda ikinci maddede daha çok doğal kaynakların söz edildiği anlaşılmaktadır.

Bu son maddede yer alan bir başka öge, insan ve madde kaynaklarının “elden kaçırılması”dır. Öyle anlaşıyor ki, Tütengil, son yıllarda özellikle “beyin göçü” deyişiyle belirtilen bir “dış göç” sürecinin, az gelişmenin önemli nedenleri arasında olduğu görüşündedir.

⁴⁰ y.a.g.y., s. 13

Az gelişmişlik konusundaki neden kümelerine baktığımızda, Tütengil'in daha sonra, bunları dört ana nedene indirgemesinin, aslında, başka anlamda bir işlevsel sınıflama olduğunu görüyoruz. Tütengil, dört ana kümede, aslında, az gelişmenin nedenlerini başka bir işlevsel mantıkla belirtmektedir. Buna göre bu nedenler, 1) fizik çevreden, 2) toplumun gelenek, görenek ve ilişkilerinden, 3) dış dünya ile olan ilişkilerinden ve 4) tarihinden gelmektedir.⁴¹ Görüldüğü gibi bu dört küme, baştaki sekiz küme ile tam çakışma durumunda değildir.

Tütengil, az gelişmişliği irdelerken, temel nedenler üzerinde oldukça derinliğine durur. Yukarda açıkladığım nedenlere ek olarak hangi ögelerin tek başlarına az gelişmeyi açıklayamadığını da belirtir. Örneğin, coğrafya, ırk, din ve tarih ögelerinin tek başlarına az gelişmenin nedeni olamayacağını vurgular.

Az gelişmişliğin Sınıflanması

Az gelişmiş ülkelerin sınıflanması ve tanımları da Tütengil'e göre önemli ve çok yönlü bir sorundur. Önce yıllık ulusal gelir miktarına göre ülkelerin "çok gelişmiş", "orta derecede gelişmiş" ve "az gelişmiş" ülkeler olarak ayrıldığına işaret eder. İlk kümeyi, ulusal gelirleri 150 dolardan az olan, ikinci kümeyi ulusal gelirleri 150 ile 450 dolar olan, üçüncü kümeyi de ulusal gelirleri 450 dolardan yüksek olan ülkeler oluştururlar.⁴²

Tütengil, yukardaki sınıflama da dahil olmak üzere, aslında çeşitli yabancı düşünürlerin birbirlerinden farklı sınıflamalarını okuyucuya aktararak, onda, bir "az gelişmişlik" kavramı oluşturmaya çalışıyor. Örneğin bir başka

⁴¹ y.a.g.y., ss. 24-34.

⁴² y.a.g.y., s. 35

sınıflama denemesi olarak yıllık ulusal gelirlerle birlikte, yıllık nüfus artış oranlarını dikkate alan bir örnek verir. Böylece, azgelişmişlik olgusu ile nüfus artışı arasındaki sıkı ilişkiye de dikkati çekmiş olur.

Tütengil, herşeyden önce kendi ülkesinin sorunlarına eğilen bir bilim adamıdır. Bu nedenle, azgelişmenin çeşitli kümelere göre sınıfladığı görüntülerini tek tek ele alarak, Türkiye'nin bu ögeler açısından durumunu saptamaya çalışır.

Azgelişmişliğin Görüntüleri ve Göstergeleri

Azgelişmenin göstergeleri arasındaki birinci küme ögeler, "toplumsal-kültürel" adını alırlar. Beslenme yetersizliği, okur-yazarlığın düşüklüğü, kadınların aşağı bir konumda olduğunun kabul edilmesi, çocukların küçük yaşta ve güvensiz olarak çalışma yaşamına katılması, sağlık hizmetlerinde yetersizlik, ulusal bütünlüğün yeterince güçlü olmaması Tütengil'in sıraladığı ve Türkiye'nin durumunu incelediği altı ögedir. Tütengil, son olarak yedinci bir ögeyi "bilinçlenme" adı altında okuyucuya sunuyor. Fakat bu öge, öteki altı ögeden ayrı bir nitelik taşımaktadır. İlk altı öge, birer göstergedir. Buna karşılık bu yedinci öge, bir gösterge değil, azgelişmişlik durumundan çıkmak için, azgelişmiş ülke halkının örgütlenmesine ve çeşitli önlemler almasına yönelik bir olgudur. Burada, Tütengil'in yazgıcılığa karşı olan tutumunu görüyoruz. Azgelişmişlik, bazı ülkelerin kaçınılmaz yazgısı değildir. Yeterince bilinçlenilirse, bu durum ortadan kaldırılabilir.⁴³

Tütengil'in azgelişmişlik açısından ele aldığı ikinci küme ögeler, ekonomiktir. Bu kümede, Tütengil, gizli ve açık işsizlik, enerjideki yetersizlik, birey başına düşen yıl-

⁴³ y.a.g.y., 77-80

lık ulusal gelirin düşüklüğü, sanayileşme düzeyinin geriliği, gelişmiş ülkelere olan dış bağımlılık, ekonominin kesimleri arasında ticaretin şişkinliği olarak altı ögeye dikkati çekiyor.

Üçüncü küme olarak Tütengil toplumsal yapı ögelerini ele alıyor. Bu küme içinde beş önemli öge belirliyor Tütengil. İlk öge olan nüfusun özellikleri ve yapısı aslında iki görünüme sahip: İlk olarak yüksek ölüm oranı, ortalama yaşın düşüklüğü ve yüksek çocuk ölümleri ortaya çıkıyor. İkinci olarak da yüksek doğurganlık, azgelişmiş ülkelerin nüfus yapısının bir özelliği olarak beliriyor. İkinci öge, tarım kesiminde çalışanların yokluğu olarak göze çarpıyor. Üçüncü öge, Tütengil'e göre orta sınıfların zayıflığıdır. Bu, sınıfsal açıdan nüfusun daha çok "feodal" ilişkiler içinde bulunmasına bağlı olarak gözükmektedir. Dördüncü öge, demokratik kurumların yokluğu ve otoriter yönetim eğilimi biçiminde belirlenmektedir. Siyasal bakımdan çok önemli görülen bu öge, bir ülkedeki demokratik geleneklerle ısıklı sıkıya bağlıdır. Son olarak beşinci sırada, Tütengil, "geri kalmış toplumsal yapılar"ı belirtiyor. Bu, aslında "ikili" nitelik taşıyan bir toplumsal yapıyı vurgulamaktadır. Bir yanda "çağdaş" ögeler, öte yanda "geleneksel" ya da "feodal" ögeler, bu yapıların en önemli özellikleri olarak göze çarpmaktadır.

Tütengil her üç kümeyi de, azgelişmişliğin genel yapısı içinde, Türkiye'nin belirlemekte işlevsel olarak kullanıyor. Bir başka deyişle, bu gösterge ve ögelerin azgelişmişlik içinde yerini saptadıktan sonra, Türkiye'nin bunlara göre, öteki ülkelerle karşılaştırmalı olarak yerini belirliyor. Böylece, ülkemizin azgelişmişlik olgusu açısından özelliklerini vurgulamış oluyor.

İkili Yapıların Özellikleri

Tütengil'in ikili yapılar konusunda ülkemize ilişkin saptaması son derece ilginçtir. Bu nedenle bu saptamanın bir bölümünü aktarmak yararlı olacaktır: "Bugün için Türkiye'de bir yanda anayasası, kanunları, temel ilkeleri ve devrim düzeni ile '*Resmi Türkiye*' bir yanda da bu değerlerde bağdaşma halinde bulunmayan olayların yüze çıktığı '*Gayriresmi Türkiye*' iç içe bulunmaktadır. Bu görünüşü ile sözkonusu olay, bütün az gelişmiş ülkelerin ortaklaşa sorunudur.

"Az gelişmiş ülkelerde ikili yapıların yerini çağdaş toplum düzeni alıncaya kadar *çatışmalar* sürüp gidecektir. İçtimai ve iktisadi neticeleri kendi alanlarını fazlasıyla aşan köklü yapı değişmelerinin az gelişmiş ülkeler için büyük önem taşıması bu yüzdendir."⁴⁴

Tütengil, Türkiye'nin durumunu az gelişmişlik içinde böylece saptadıktan sonra, az gelişmeyi tanımlamanın zorluğuna da değinerek, bu konuda yirmiden fazla tanımın bulunduğu işaret ediyor ve "kolay tanımlanmaz ama görülünce hemen tanırırsınız" yargısının doğruluğuna katılıyor.

Tütengil, az gelişmişlik olgusunu, toplumsal yapıdaki birtakım özelliklere bağlayarak, bunların üzerinde toplumbilimsel açıdan odaklaşıyor. Tütengil, ilk olarak 'ikili yapılar' kavramının yol açtığı kargaşaya dikkati çekiyor.

Bunun ardından, toplumsal değişmenin, bu tür ülkelerde çok hızlı olduğuna ve salt bu hızın, birtakım karışıklıklara yol açtığını işaret ediyor. Yine bu ülkelerde, birbirinden farklı ögelerin hem zaman hem yer boyutunda tam anlamıyla iç içe geçmiş nitelik taşıdıklarını belirterek, bu gi-

⁴⁴ y.a.g.y., s. 149

riftliğin azgelişmişlik olgusunun önemli bir özelliği olduğunu söylüyor. Pek doğal olarak da, ekonomi dışı öğelerin azgelişmişlik konusunda gittikçe daha fazla önem kazandığına değiniyor.

Görüldüğü gibi, azgelişmişlik olgusunun karmaşık ve girift niteliği, Tütengil'in konuya yaklaşımını da etkiliyor. Azgelişmiş ülkelerin genel ve Türkiye'nin özel niteliklerini açıklamak için kullandığı sınıflamalar, sürekli olarak üst üste binmekte ve aynı konuda farklı ölçütlerin kullanılmasından dolayı azgelişmişlik olgusu, oldukça zor anlaşılır bir kavram olarak ortaya konulmaktadır.

Bir anlamda Tütengil, azgelişmişlik olgusunu, çeşitli açılardan, farklı ölçütlere göre değişik sınıflamalar yaparak açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımın sonunda okuyucu, az gelişmenin nedenlerinden çok görüntüleri üzerinde odaklaştığı izlenimini almaktadır.

Azgelişmişliğin Ortadan Kaldırılması

Tütengil, azgelişmişlik olgusunu incelerken, bu olgunun ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlere de değiniyor.

Tütengil'in azgelişmişliği yenmek için gerekli gördüğü ekonomik koşulların başında, kendi deyimiyle, "sanayitarım tamamlanması" gelmektedir.⁴⁵ Azgelişmiş ülkelerin kalkınma çabalarında, yalnız sanayi üzerinde odaklanan bir modelin yetersiz olduğuna işaret ediyor Tütengil. O'na göre, sanayileşme süreci içinde, tarımda hem eski sorunlar varlıklarını sürdürmekte, hem de sanayileşmenin doğurduğu yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan bir ülke bu her iki tür soruna da dikkat etmek ve kaynaklarını bunları çözmek üzere, dengeli dağıtmak zorundadır.

⁴⁵ *y.a.g.y.*, s. 161

Tütengil, azgelişmişliği yenmek için ikinci olarak, azgelişmiş ülkelerin karşı karşıya bulundukları kısır döngüleri kırmak gerektiğini söylüyor. Bu kısır. Bu kısır döngülerin düğüm noktaları olarak da, üretimde düşük verimliliği, gelir düşüklüğünü, kötü sağlık koşullarını, eğitim yetersizliğini belirtiyor.

Ayrıca, tasarruf ile sermaye arasındaki ilişkiyi, gelirlerin kötü dağılımını ve uluslararası tecimin bozukluğunu da bu tür kısır döngüler arasında sayarak, bunlarla da uğraşılması gerektiğini vurguluyor.

Tütengil'in azgelişmişlik olgusuyla başa çıkmak için önerdiği üçüncü savaşım alanı insan ögesinin geliştirilmesidir. Bu konuda da eğitim seferberliğinden, tarımsal işgücünün eğitilmesinden ve toplum kalkınması programları gibi girişimlerden söz ediyor.

Tütengil ısrarla, azgelişmiş ülkelerin kalkınması için dış yardımların yetersiz bir yol olduğunu vurguluyor. Tütengil'e göre, dış yardımlar ile kalkınmayı ummak, taşıma su ile değirmen döndürmeye benzer. Bu nedenle Tütengil, üçüncü dünya insanların ancak kendi kendilerine güvenerek ve gizilgüçlerini harekete geçirerek kalkınacaklarını söylüyor.⁴⁶

Bu çerçeve içinde, azgelişmişliğin ortadan kaldırılması için toplumsal yapıda önemli yenilikler ve reformlar yapılması gerekliliğine inanan Tütengil, böyle atılımlar için gerekli teknik bilgilerin kimi zaman uluslararası uzmanlık örgütlerinden sağlanabileceklerine de dikkatleri çekiyor.

Azgelişmişlik döngüsünü kırmak için Tütengil, genel toplum planında çeşitli düzenlemeler öneriyor. Bu düzenlemelerden biri, nüfus ve ekonomik kalkınma dengesini kurmak için "demografik yol"a başvurmak, bir başka de-

⁴⁶ y.a.g.y., ss. 168-169

yişle “nüfus planlaması” programlarını kullanmaktadır. İnsangücü sorunlarını üç ayrı boyutta ele alan Tütengil, bunları, “toplum yapısı ile ilişkisi”, “azgelişmiş ülkelerdeki özellikleri” ve “çelişik durumlar” altbaşlıkları halinde inceliyor.

Toplum yapısı ile ilişkiler başlığı altında, insangücü sorunlarının, toplumsal yapının bir sonucu olduğu kadar, etkileyici ve belirleyici işlevler de gördüğünü söylüyor. Tütengil'e göre meslek içi ve meslek dışı boş zaman etkinlikleri, toplumsal yapının belirleyicileri de olabilirler. Özellikle meslek kuruluşları ve gönüllü örgütler, insangücünün geliştirilmesinde ve bu yolla toplumsal yapının etkileneğinde önemli işlevler görebilirler.

Azgelişmişlik Sorunları

Azgelişmiş ülkelerdeki özellikler açısından da, nüfusun genç olma niteliğinin, kötü beslenme ve kötü sağlık sorunlarının, kırsal ve feodal nitelikli bir yapının, piyasa ekonomisine geçememiş olmanın, gizli işsizlik ve dış ülkelere göç sorunun önem kazandığını belirtiyor .

Çelişik durumlar başlığı altında ise, azgelişmiş ülkelerin insangücü bakımından bir seferberliğe gereksinme duyduğunu, bunun ise ancak ekonomik kalkınma ile olanaklı olduğunu belirtir. Oysa, ekonomik kalkınma, bu seferberlik ile gerçekleştirilecek bir hedeftir. Ayrıca Tütengil, azgelişmiş ülkelere, kalkınmaları için, gelişmiş ülkelerin yardım yaptıklarını, oysa, azgelişmiş ülkelere, gelişmiş ülkelere doğru olan doktor ve mühendis gibi kişilerin oluşturduğu beyin göçünün, tüm bu yardımı silip süpürdüğünü belirtir.

Kırsal alanlardan kentsel alanlara göçü de önemli bir sorun olarak, azgelişmişlik çerçevesinde irdelleyen Tüten-

gil, bu sorunun zincirleme olarak, konut, aile, toplumsal denge konularında ek sorunlar getirdiğine işaret ediyor.

Ulusal Açıdan Azgelişmişlik

Tütengil, azgelişmişlik sorununu ve konusunu, hemen hemen tüm yönleriyle ele almaya, çözümlemeye ve irdelemeye çalışmış. Bu nedenle, aynı anda çeşitli görüşleri ve düşüncülerin bulgularını, geniş bir görünüm içinde, hep birlikte aktarıyor. Çok yararlı olan bu yöntem, zaman zaman okuyucunun kafasının karışmasına yol açmakla birlikte, sorunun evrensel ve ulusal boyutlarının aynı anda kavranmasına yardımcı oluyor. Tütengil, tüm yaklaşımı boyunca, sorunun, ulusal bir nitelik taşıdığının farkında. Gerek ünlü *Az Gelişmenin Sosyolojisi* adlı kitabında, gerekse çeşitli dergi ve gazete makalelerinde sonuç olarak, sürekli bir biçimde, sorunu, Türkiye'nin gündemindeki en önemli maddelerden biri olarak vurguluyor.

Tütengil, temel olarak, kötümser bir yaklaşıma da sahip değil. Sorunu tüm boyutlarıyla ve hiç de küçümsemeden ortaya koymakla birlikte, çözüm yollarına da işaret ettiğinden, neler yapılabileceğini bildirdiğinden, onun öğrencileri ve okuyucuları, yollarını şaşırmış bir nitelik kazanmıyorlar.

Tütengil'in sonuç olarak, önerdiği çözüm yollarından biri "ortak amaçlar" üzerinde düşünce birliğine ulaşılması. Böylece, Tütengil de az gelişmiş ülkelerde, kalkınma için gerekli olan ideolojik öğelerin, yani inanç ve heyecanın önemini vurguluyor.

Tütengil'in azgelişmişlik sorununa yaklaşımı, yalnızca ulusal boyutları da içermiyor. Konuyu bölgesel düzeyde de ele alan Tütengil, çeşitli öğelerin birleşmesi sonunda ortaya çıkan bölgesel farklılıkların ve bölgesel azgelişmişliklerin çeşitli yöntemlerle önlenmesini önermektedir.

Tütengil'in azgelişmişlik sorununa yaklaşımına bakıldığında, yalnız sorun belirleyici değil, aynı zamanda sorun çözücü bir nitelik taşıdığı görülür. Tütengil ayrıca, yalnız ulusal değil, aynı zamanda bölgesel az gelişmişlik üzerinde durarak, konunun çeşitli boyutlarını ele aldığını kanıtlamıştır.

Bu durumda, çeşitli boyutlarıyla ve çözüm önerileriyle birlikte ele aldığı azgelişmişlik sorununu, Türkiye'nin kendine özgü koşullarıyla birlikte çözümlediği ve getirdiği çözüm önerilerinin oldukça anlamlı olduğu göze çarpmaktadır.

BÖLÜM VII

TÜTENGİL'İN ATATÜRK'E VE ATATÜRKÇÜLÜĞE BAKIŞI

*kim kaldı
müdafaa-i hukuk cemiyeti'nden
avcı ceketi
körüklü çizme
astragan kalpak
bazan 'ittihatçı'
hafif 'iştirakiyûn'
öfkeli kaşları salkım saçak
kumral bıyıkları mahzun
hani felaket tütün içerler
ceplerinde idam fermanları
bellerinde söğüt yaprağı bıçak
ya millet meclisi'nde meb'us
ya kuva-yı seyyare'de asker*

Attilâ İlhan, “kim kaldı” adlı
serbest gazel'den, Henüz hiç bir
yerde yayımlanmadı.

VII. TÜTENGİL'İN ATATÜRK'E VE ATATÜRKÇÜLÜĞE BAKIŞI

Tütengil, Atatürk ve Atatürkçülük konusunda hem bir toplumbilimci, hem de Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in bir vatandaşı olarak çalışmalar yapmıştır.

Gerek azgelişmişlik konusunu işlerken, gerek başka araştırma ve incelemelerinde Atatürk'ün evrensel yönlerinin, tüm insanlık açısından önemini vurgulamaya çalışmış ve günümüz açısından da yeni yorumlar yapmaya özen göstermiştir.

Atatürk'ün azgelişmiş ülkeler açısından, gerek eylemci gerek kuramcı olarak büyük önem taşıdığına inanır Tütengil. Bu inancı hiç de yanlış değildir. Daha 1920'de azgelişmiş ülkelere “mazlum milletler” diyerek, onlara “göbek adı” koyduğunu belirtiyor Tütengil.⁴⁷ Böylece köhneleşmiş bir İmparatorluktan, çağdaş ve ulusal bir devlet yaratırken, Mustafa Kemal Atatürk, tarihsel planda ve uluslararası düzeyde ne yaptığının da bilincindedir. Tütengil, bu noktanın üzerinde ısrarla ve haklı olarak duruyor.

Tütengil'in Mustafa Kemal Atatürk'e yaklaşımı, çağdaş Türkiye'nin daha ileri götürülmesi açısından bir anlam taşımaktadır. Atatürk'ü anlamakta bir çok yanlışlar yaptığımızı belirten Tütengil, onu tamamlamanın, günümüz koşullarına göre, onu aşmanın, ancak, onu doğru anlamakla olanaklı kılınabileceğini söyler.

⁴⁷ C.O. Tütengil, “Atatürk ve Mazlum Milletler”, *Türk Dili*, Sayı 170, Kasım 1964

Tam Bağımsızlık ve Devrimler

Bu açıdan Mustafa Kemal Atatürk'ün tüm eylem ve düşüncesini inceleyen Tütengil, Atatürk olayını ikili bir yapı içinde görüyor. Kanımca çok doğru konulmuş bir tanı ile, Tütengil, Atatürk olayını, tam bağımsızlık ile gerçekleştirmiş olduğu toplumsal devrimler olarak iki bölümde düşünür. Bu iki bölümü, birbirinden ayrı kısımlar olarak değil, birbirini bütünleyen iki öge olarak ele alır.

Tütengil'in sözleriyle "Atatürk bir 'Bağımsızlık Savaşçısı'dır. Sadece söz konusu ettiği alanlarda bağımsızlık savaşçılığı etmekle kalmaz, daha da önemlisi düşüncenin bağımsızlığını şart koşar. Aklın üzerinde sulta kuran hurafelere, inanışlara ve kurumlara karşı oluşu sebepsiz değildir".

"Atatürk'ü anlamamanın bir yanı onun bağımsızlık savaşçılığı ise, öteki yanı gerçekleştirdiği devrimlerin bütünlüğüdür. En büyük eseriniz hangisidir? sorusuna verdiği şu cevapta bu düşünce açık seçik olarak ifade edilmiştir: "Benim yaptığım işler biri diğerine bağlı ve lüzumlu olan şeylerdir."⁴⁸

Tütengil'e göre Atatürk konusundaki düşünce eksikliklerimizi, daha çok onun "tam bağımsızlık" anlayışında ve yaptığı devrimlerin "Türk Devriminin Bütünlüğü" içinde ele alınamayışında görmek olanaklıdır.

Türk Devrimi

Tütengil, Atatürk'ün bağımsızlık savaşı ve devrimlerinden oluşan eylem bütünlüğüne "Türk Devrimi" adını veriyor. Böylece Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliğinde,

⁴⁸ C.O. Tütengil, "Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak", *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1964

bir ulusun tüm yapısı ile gerçekleştirdiği bir devrimi, "Fransız Devrimi", gibi, ülkesinin adı ile anarak, ona tarih içinde hakettiği yeri simgeler olarak da veriyor.

Tütengil, Türk devriminin, toplumbilimsel açıdan ir-
delendiğinde tarih içindeki yerine daha iyi ve doğru bir bi-
çimde oturacağına inanmaktadır. Tarihsel süreç içinde ir-
delendiğinde, Atatürk'ün eyleminin, yüzyıllaşkın bir süre-
dir varlığını duyurmakta olan bir değişme olayının sonucu
olduğunu belirtir. Tütengil, Emin Türk Eliçin'den şu sözü
aktararak, bu düşüncenin doğruluğunu vurgular: "Türk
reformu Atatürk gelmediği için bir asır sürmüş değildi, bir
asır sürdüğü için Atatürk gelmişti."⁴⁹

Tütengil esas olarak, Türk devriminin Atatürk'ün
gerçekleştirdiği reformlar ile yeni bir aşamaya ulaştığı-
na inanır. Bu açıdan, Atatürk'ü uzun yıllardır ortaya ko-
nulmakta olan yenilik eylemlerinin bir devamı olarak ele
alır. Fakat, hemen, tarihsel bir sürekliliğin uzantısı olma-
nın, Mustafa Kemal Atatürk'ün kendine özgü bir aşama
gerçekleştirdiği konusundaki önemi azaltmadığını vurgu-
lar.

Tütengil, Mustafa Kemal Atatürk konusunda son de-
rece gerçekçidir. Olaya tam bir bilimadamı soğukkanlılı-
ğı ile bakar. Ona göre Mustafa Kemal Atatürk'ün üstün
liderlik nitelikleriyle, toplumun evrimleşme süreci içinde-
ki gereksinmelerinin bulunduğu noktada, Mustafa Kemal
Paşa, Atatürk olmuştur.

Tütengil, devrimin özelliklerini, (eksik yanlış, doğru ve
tüm güzellikleriyle birlikte) tüm ulusa mal ederken, Ata-
türk'ün bir "evliya" gibi düşünülmesine karşı çıkar: Tü-
tengil'e göre Atatürk'e bir evliya gibi bakmak, ona büyük

⁴⁹ C.O. Tütengil, *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, Varlık Yayın-
ları, İstanbul, 1975, s. 101.

bir haksızlık etmektedir. Çünkü Atatürk hem yaptıklarını tam bir tarihsel oluşum içinde ulusu ile birlikte gerçekleştirmiş, hem de bunu bizzat kendisi belirtmiştir. Bu açıdan, ulusal niteliklerin ve tarihin bir yana bırakılarak, olayın kişisel açıdan değerlendirilmesi, en başta, Atatürk'ün kendisinin anlayışına ters düşer.

Tütengil, herne kadar, Türk devrimini, biri bağımsızlık savaşı, öteki de “devrimler” olarak, iki aşamalı bir bütünlük içinde görüyorsa da, eylemin temelinde “tam bağımsızlık için başkaldırı” ilkesini gözlemektedir. Bu konuda Tütengil'in düşüncesi, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük söylevini bitirirken, gençliğe yönelik seslenişinden kaynaklanır: “Mustafa Kemal çizgisinin çıkış noktası koşullar ne denli ağır olursa olsun, en büyük güçlerin ve yengilerin temsilcisi düşmana, onun işbirlikçilerine karşı bağımsızlığı elde etmek için başkaldırmadır.”⁵⁰

Tütengil, Atatürk çizgisinin, ulusaldan evrensele doğru yol alışında da, “bağımsızlık” temel kavramının yansımalarını görür. Tütengil'e göre, Anadolu'da bağımsız bir ulusal devletin kuruluşu, Türkiye'yi ve onu kuran Atatürk'ü yarı bağımlı, bağımlı ve bağımsız ülkelerden oluşan “gelişmekte olan dünya” ya da günümüzdeki “üçüncü dünya” açısından “ön siperlere” getirmektedir.

Atatürk ve Kadro

Bu noktada, Tütengil son derece ilginç bir saptamada bulunarak, *Kadro* dergisi ile temsil edilen bir görüşe dönüyor ve Atatürk'ün eyleminin evrensel boyutlarını bu görüşte arıyor. Bilindiği gibi *Kadro* dergisi çevresinde toplanan bir grup yazar ve düşünür, Türk bağımsızlık savaşının ve Atatürk devrimlerinin evrensel modelini oluşturmak çaba-

⁵⁰ *y.a.g.y.*, s. 148

sına girerler. Bunların arasında Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Yakup Kadri Karaosmanoğlu da var. İşte *Kadro*'cular, ilke olarak, gelişmiş merkez ülkelerinin, gelişmemiş çevre ülkelerini sömürdüklerine dayalı bir tez geliştirerek, Atatürk'ün eylemini ve Türk Bağımsızlık Savaşı'nı, bunun içine oturtmaya çalışıyorlar.

Şevket Süreyya Aydemir'in de içlerinde yer aldığı *Kadro*'cular, Türk devrimine aynı zamanda, toplumsal psikolojik bir boyutta da yaklaşarak "devrim heyecanını" sürdürmeyi amaçlarlar.

İşte Cavit Orhan Tütengil, Mustafa Kemal Atatürk'ün eyleminin ve Türk devriminin genel ideolojik boyutlarını, evrensele varmak amacıyla, *Kadro* çizgisinde aramaktadır. Kanımca bu son derece doğru ve anlamlı bir arayış niteliği taşır.

Tütengil, bu arayışında ne denli haklı ise, onun şu yargısı da o denli doğrudur:

"Yarı-sömürgelikten ulusal kurtuluş hareketlerine geçiş simgeleyen Mustafa Kemal çizgisinin düşünürünü yeni kuşaklardan araması belki de onun hem talihi hem de talihsizliğidir."⁵¹

Bu sözleriyle Tütengil, Mustafa Kemal çizgisinin bugün bile gerçekliğini ve geçerliliğini yitirmediğini belirtirken, bir yandan da, Atatürk'ün kendi zamanında, Türk devriminin ideolojik boyutlarının yeterince belirlenemediğine işaret ediyor.

Atatürk ve Gelecek

Tütengil, aslında çağdaş Türk toplumunun temellerini büyük bir başarıyla Atatürk'te arayan bir düşünürdür.

⁵¹ *y.a.g.y.*, s. 154

Örneğin, “özerk üniversite” kavramını, Atatürk’ün yaptığı üniversite reformuna bağlar. Öğretmenlerin özverili çalışmalarını, Atatürk dönemindeki atılımcı ruh ile açıklar. Ülkenin çağdaş bir ekonomik ve toplumsal yapıya kavuşması için harcanması gereken çabaları, “Atatürk’çü kuşakları bekleyen görev” adı altında kaleme alır. Sanırım, aşağıdaki satırlar, Tütengil’in çağdaş bir toplum yaratma çizgisinde Atatürk kaynağına dayanma davranışının ne denli haklı olduğunu vurgulamaktadır:

“...Önemli olan Atatürkçü düşüncenin ‘öz’ünde yer alan ilkeleri ve değerleri egemen kılmaktır. Bunun yolu demokratik anlayış çerçevesinde, anlatma-inandırma ve benimsetme yöntemidir. Halka karşı çıkılarak bir düşünciyi zorla ve tartışmasız topluma kabul ettirme biçimi gerilerde kalmıştır. Yönetici ‘kadro’ ve aydınlar Atatürk devrimi çizgisindeki bir yeniden değerlendirmeyi ancak bu yolla başarılı kılabilirler. ‘Halka rağmen’in yerini ‘Halkla birlikte-Halk için’ almıştır.”⁵²

Tütengil, geçmişin sorunlarının çözümünde olduğu kadar, geleceğin biçimlenmesinde de Atatürkçülüğe inanmış bir bilim ve düşün adamıdır. Bu niteliği ile, Türkiye’nin geleceği açısından önerdiği çözümleri, yine Atatürkçü çizgide arar. Atatürkçü çizgiyi geliştirme çabalarına katılır. Bunların geliştirilmesinde ve kamuoyuna duyurulmasında kendisini görevli sayar.

Halkevleri Atatürk Enstitüsü’nün hazırladığı “Atatürkçülük ve Atatürk İlkeleri”ni de aynı inançla benimseyen Tütengil, bunları tartışılmak üzere Türk kamuoyuna sunmayı da bir görev saymıştır. “Atatürkçülük, Türkiye gerçeklerinden doğmuş bir akımdır.” diye başlayan bu belge, gerçekten son derece ilginç ve aydınlatıcı görüş-

⁵² *y.a.g.y.*, s. 177

lerle doludur. "Atatürkçülüğün temel öğeleri olarak bilim düşüncesi, akılcılık, sosyal ve ekonomik kalkınma ve çağdaşlaşma, siyasal bağımsızlaşma ve demokratlaşma yönünde özgürlükçülük, layiklik, halkçılık, devletçilik, sosyal adaletçilik, ulusçuluk, barışçılık, cumhuriyetçilik, devrimcilik ilkeleri kabul edilebilir." diyen bu görüş, ayrıca, felsefe, toplum, ekonomi, siyaset gibi alanlarda Atatürkçülük tanımlarına güncel açıklamalar getirmektedir.⁵³ Tütengil, bu açıklamalar için, "Türk devrimine tarihsel perspektif açısından bakan, ulusal ve evrensel yanlarını, bütünlüğünü belirten Halkevleri Atatürk Enstitüsü, sistemleştirme denemelerine ilginç bir örnek vermektedir. Tartışma kapısı açık tutularak, 'doğru'ların bulunacağı ve yoğunlaştırılacağı ise söz götürmez" demektedir.⁵⁴ Böylece, Tütengil, bir yandan yakınlık duyduğu görüşü kamuoyuna sunarken, öte yandan, doğruların ancak tartışmalar yoluyla bulunabileceği konusundaki bilimsel tutumu bir kez daha vurgulamak fırsatını buluyor. Tütengil'in tartışma ya açtığı görüş şöyle son bulmaktadır: "Atatürk devrimi ve Atatürkçülük belirli siyasal yönlerden değil, Türkiye ve dünya gerçekleri açısından bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Yeniliğe, ileriye dönük olan bu ulusal devrimci dünya görüşü, inanıyoruz ki gün geçtikçe yeni çağdaş yorumlarla tarih içindeki gerçek yerini daha sağlam bir biçimde alacaktır."⁵⁵

⁵³ *y.a.g.y.*, ss. 229-225.

⁵⁴ *y.a.g.y.*, s. 225.

⁵⁵ *y.a.g.y.*, s. 225.

BÖLÜM VIII

ÇEŞİTLİ TOPLUMSAL SORUNLAR KARŞISINDA TÛTENGİL

*Bütün bayrakları koklamak isterim,
Bütün çiçekleri kokladığım gibi
Serilirsin, halılar yerine güllerim,
Bende çarpsın sonsuz toprakların kalbi.
Kardeşler, kardeşler elele veriniz,
Savaşımız hür bir dünya için olsun
Denizleri aşsın düşünceleriniz,
Her liman aydınlık şarkılarla dolsun.*

Ceyhun Atuf Kansu, “Ben Bir Dünya Vatandaşıyım” adlı şiir-
den, *Tüm şiirleri I*, Türkiye İş
Bankası Kültür Yayınları, An-
kara, 1978, s. 125.

VIII. ÇEŞİTLİ TOPLUMSAL SORUNLAR KARŞISINDA TÜTENGİL

Cavit Orhan Tütengil, en genel anlamıyla bir toplumsal bilimciydi. Bir başka deyişle toplumbilimcilik, onun genel olarak tüm toplumsal bilimler çerçevesindeki ilgi alanlarından yalnızca birini oluşturuyordu. Zaman zaman siyasal bilimci, zaman zaman ekonomi, zaman zaman belgelere dayalı tarihçilik, onun, toplumbilim kadar ilgi duyduğu ve araştırmalar yaptığı toplumsal bilim alanlarının içine girerdi.

Tütengil ve Karayolları

Cavit Orhan Tütengil, bir toplum yapısının, o toplumdaki fizik koşullardan ne denli etkilendiğini en iyi bilen bilimadamlarından biriydi. Bu nedenle de doçentlik tezi gibi önemli bir konuyu, Türkiye'nin karayolları sorununu incelemeye ayırmıştı.

Tütengil, yol olgusunun ulaşım ağı yoluyla toplumsal etkileşim ve bütünleşme süreçlerine katkılarını belirtir.

Tütengil, karayolları konusundaki gelişmeleri, anlamlı bir biçimde demiryollarının gelişmesi ile de karşılaştırmalı olarak ele almış ve ekonomik maliyet açısından karayollarının doğurduğu sorunları da ortaya koymuştur. Günümüzde petrol sorununun olduğu boyutlar düşünüldüğünde bu yaklaşımın doğruluğu ve önemi daha belirginleşmektedir.

Tütengil, karayollarının gelişmesini incelediği araştırmasında daha çok konunun olumlu yönlerine bakmış

ve olayı bir toplumsal değişme süreci çerçevesinde ele almıştır. Bu yaklaşıma göre karayollarının gelişmesi, Türkiye’de orta sınıfın güçlenmesine de yol açacaktır. Böylece yolların gelişmesi ile sınıfsal yapı arasında (haklı olarak) bir ilişki kurmaktadır.

Tütengil’in yolların gelişmesi ile asıl üzerinde durduğu konu Türkiye’nin toplumsal açıdan, kapalı bir “cemaat” yapısından açık bir “toplum” yapısına yollar aracılığı ile hızlı bir geçişi gerçekleştirmekte olduğudur.⁵⁶

Bu noktada Tütengil, yol kavramına tümüyle bir “bağımsız değişken” yani “belirleyici öge” olarak bakmanın pek de doğru olmadığını vurguluyor. Tütengil’e göre yol hem “üretici” hem de “tüketici” işlevler yapmaktadır. Böylece toplumsal ve ekonomik yaşamımızın bazen bir nedeni, bazen de bir sonucu olmaktadır.

Tütengil ve Üniversite

Tütengil, her bilim adamı gibi, içinde bulunduğu ülkenin ve örgütün sorunlarına, duyarlı bir tutum ve davranış içindeydi. Ülkesinin sorunları onu Atatürk ve azgelişmişlik konuları üzerinde yoğunlaşmaya iterken, içinde bulunduğu kurumun sorunları da, onun, üniversite konusuna eğilmesine yol açmıştı.

Tütengil’in üniversite sorununa Atatürk açısından eğilmiş olması oldukça düşündürücüdür. Bir başka deyişle, Tütengil, Türkiye’de üniversite sorununu kuramsal ya da evrensel bir yaklaşımla ele almamıştır. Tam tersine üniversite sorununa Atatürk özelinde eğilmiş, bu konuda Atatürk’ün söz ve uygulamalarını yol gösterici ilkeler olarak incelemiştir.

⁵⁶ C.O. Tütengil, *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye’nin Karayolları*, Elif Kitabevi, İstanbul, 1961, ss. 8-9.

Tütengil'in bu tutumunun altında ne yazık ki, üniversiteden yükselen bilime karşı, özerkliğe karşı tutum ve davranışlara karşı yanıt vermek çabası yatmaktadır. Tütengil bu duygusunu ve yaklaşımını şöyle vurguluyor: "Adını taşıyan 'üniversite'den yükselen falsolu sesler, Atatürk'ün özgür ruhunu, ölümünün 34. yılında tedirgin etmiş olmalıdır."⁵⁷

İşte bu anlayış içinde Tütengil, üniversite kavramını yanlış yorumlayan meslektaşlarına karşı Atatürk'e sığınmakta, üniversiteye yaraşır bir yapının korunması ve geliştirilmesi için ondan yardım ummaktadır.

Tütengil'in üniversite kavramı, kendi kendini yönetme ve bilim özgürlüğüne dayalı bir anlayıştır. Atatürk'ün de Cumhuriyet'in kuruluşundan beri böyle bir üniversite yaratmak için eylem yaptığını, özerk ve özgür bir üniversitenin O'nun özlediği üniversite olduğunu vurguluyor Tütengil.

Tütengil bu arada, Atatürk'ün 1933 yılında gerçekleştirdiği üniversite reformuna da değiniyor. Bu reformun amacının özerk bir üniversite kurmak olduğuna işaret eden Tütengil, günümüzde özerkliği kaldırmak için reform isteyenlerin Atatürk'ün düşünce ve eylemine ters düştüğünü belirtiyor.

Tütengil ve Köy Enstitüleri

Cavit Orhan Tütengil köy enstitülerinde öğretmenlik yapmış bir düşünür olarak, konunun hem toplumsal öneminden, hem de kişisel deneyimlerinden dolayı, sık sık köy enstitüleri sorununa değinmiştir.

⁵⁷ C.O. Tütengil, "Atatürk ve Üniversite", *Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak*, s. 76.

Tütengil, köy enstitülerine, içerden, katılıcı-gözlemci olarak değil, genellikle, dışardan, soğukkanlı bir toplumsal bilimci olarak yaklaşmıştır.

Köy enstitüleri deneyinin üzerinden yeterince zaman geçmiş olması aslında Tütengil'in bu soğukkanlı yaklaşımını olanaklı kılan önemli öğelerden birini oluşturmaktadır.

1956 yılında Tütengil, geçmişe bakarak, köy enstitüleri olayını değerlendirdiğinde, vargılarını yedi ana noktada topluyor.

Birinci olarak köy enstitülerindeki denenmiş birtakım eğitim ilkelerinin bugün de ilköğretmen okullarında sürdüğüne dikkati çekiyor. Özellikle öğrenci ile öğretmen arasındaki yoğun etkileşim, özel kurslar gibi etkinlikler, köy enstitülerinden kalma ilkelere.

İkinci olarak Tütengil'in üzerinde durduğu nokta, eğitimde köy sorununun ve köy çevresinin köy enstitüleri aracılığı ile örgün eğitim düzenimizin içine girdiği ve varlığını sürdürdüğüdür.

Üçüncü olarak eğitim sisteminin dışında, da özellikle aydınların tartışma gündemleri açısından köy ve köylü sorununu, ön plana köy enstitülerinin getirdiğini ve bu "gündemde olma" özelliğinin sürmesini köy enstitülerine borçlu olduğumuzu düşünüyor.

Dördüncü bir nokta, Tütengil'e göre halkbilim değerlerimizin köy enstitüleri kanalı ile ortaya çıkarıldığıdır. Günümüzdeki halkbilim birikiminin, önemli ölçüde köy enstitülerine borçlu olduğumuz bir gelişme niteliği taşıdığını düşünmektedir Tütengil.

Beşinci bir nokta, kuruluş yeri olarak köy enstitülerinin ışığında saptanan yerlerin, daha sonra da kullanılmış

olmasıdır. Böylece köy enstitüleri sırasında yapılmış olan çalışmaların sonuçlarından günümüzde de yararlanıldığını belirtiyor Tütengil.

Altıncı bir noktayı, Tütengil, ulusal gelirimize yapılmış olan katkılarda görüyor. Yapılmış olan binalar, işleme açılan topraklar hep bu katkılar çerçevesinde düşünülen kazanımlardır.

Son bir noktayı Tütengil, milli eğitim kadromuza katılmış olan öğretmenlerin sayısında görüyor.⁵⁸

İşte bütün bu nedenlerden dolayı, Tütengil, köy enstitülerini köksüz ve geçici bir deney olarak değil, toplumsal yapıyı derinden etkilemiş ve yararları hâlâ süren bir etkinlik olarak görmektedir.

Tütengil'de Köy ve Basın Örnekolay İncelemeleri

Tütengil'in en önemli özelliklerinden biri kuramsal çalışmalar kadar, görgül araştırmalara da önem vermesiydi. Bu açıdan ilgi alanları olan basın ve köy toplumları konularında örnekolay niteliğinde pek çok inceleme yapmış ve bunların önemli bir bölümünü yayımlamıştır.

Yaptığı ve yayımladığı köy monografileri arasında İhsaniye köyü, Diyarbakır çevresi köyleri, Keçiler köyü incelemesi gibi çalışmaları vardır.⁵⁹ Tütengil bu çalışmalarında ele aldığı köylerin toplumsal ve ekonomik yapılarını, kültür öğelerini de bir yana bırakmadan incelemektedir. Ayrıca, kentleşme sürecinin öteki ucuna da bakan

⁵⁸ C.O. Tütengil, "Köy Enstitülerinden Ne Kaldı"? *Dünya*, 17 Nisan 1956

⁵⁹ C.O. Tütengil, "İhsaniye Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, 1954, Sayı 9; "Diyarbakır Çevresindeki Birkaç Köyden Kısa Notlar", *Yenilik*, 1955, cilt VI, Sayı 36; "Keçiler Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, 1956, Sayı 10-11.

Tütengil, kent ve gecekondü olayı ile de yakından ilgilenmiş, Adapazarı ve İstanbul merkezlerinde hem göç, hem de iş yaşamına uyum konusunda araştırmalar yapmıştır.

Basın konusunda da hem genel, hem monografik çalışmalar yapan Tütengil, bu alanda bugün bile özgünlüğünü koruyan yapıtlar ortaya koymuştur. Çalışmaları arasında Diyarbakır basın tarihi, gazete ve dergileri inceleme metodu, İngiltere’de Türk gazeteciliği, Türkiye’de bölge gazeteciliği, bu alandaki çalışmalarından yalnızca bir kaçıdır.

BÖLÜM IX

SONUÇ

*ne yaparsın be bedri
arada bir çekmeden de olmuyor
 olmuyor be kardeşim olmuyor
 şu dinine yandığının dünyası
baka baka içine gözlerimizin
 ediyorlar içine günlerimizin
hidrojen sallasan gıkı çıkmıyor
 sabır kayası da sabır kayası!*

Hasan Hüseyin (Korkmazgil),
“Sonuçsuz Bir Telefon Konuş-
ması” adlı şiirden, *Acılara Tu-
tunmak*, Bilgi Yayınevi, Ankara,
1981, s. 50.

IX. SONUÇ

Cavit Orhan Tütengil, verimli ve bilinçli bir toplumsal bilimciydi. Bu nedenle, gerek çağının, gerek ülkesinin, gerekse içinde bulunduğu akademik ortamın tüm sorunlarına ilgi duymuştu. İlgili duyduğu alanlarda araştırma ve inceleme yapmış, bunların sonuçlarını, genellikle rahat anlaşılabilir bir biçimde, kamuoyuna mal etmişti.

Tütengil'in çalışmaları hakkında biri İbrahim Cılga'nın, biri de Sami N. Özerdim ile Perran Özben'in ortaklaşa yazdıkları iki önemli kaynakça incelemesi vardır. Salt bu denemelere bakmak bile, Tütengil'in ne denli bilinçli ve üretken bir bilim adamı olduğunu belirtir.

Tütengil, tüm yaşamı boyunca, bilimin kuşkuculuğunu, nesnelliğini, Atatürk düşüncesi doğrultusundaki yaşam görüşü ile bağdaştırma çabasını tutarlı olarak sürdürrebilmiş bir düşünür ve yazardır.

Öyle sanıyorum ki, yazdıkları, yalnız bugünkü değil, yarınki Türkiye'ye de ışık tutacak niteliktedir.

BÖLÜM X

TÜTENGİL'İN YAZILARINDAN ÖRNEKLER

*Geçirdiğim bütün hastalıklardan sonra
Mutlaka ayırdedeceğim beni götürecek sancıyı
Daha gitmeden
Henüz korku çizgileri yüreğime akarken
Salt karımın yüzüne bakacağım
Eğer yalnızsam
Ve görünüyorsa
Alışamadığım yumuşaklığına gökyüzünün
Belki de büyük lâflar edeceğim
Ölümden bile korkmadı desinler diye*

Bedrettin Cömert, "Sezi", *Kal-
masın Ellerim Sizlerden Uzak*,
Evrensel Yayınları, Ankara, 1979
s. 78.

BABALAR VE OĞULLAR

Konuyu bireysel plandan çıkararak toplum planına getirdiğimiz zaman nesiller arası ilişkiler ve etkiler bakımından üzerinde durulmaya değer sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bunlar üzerinde kısaca da olsa durulması yerinde olur.

1- Nesiller arasındaki görüş ayrılıkları olağan sayılmalıdır. Bir atasözümüzün de belirttiği gibi “Boynuz kuktan sonra çıkar ama, kulağı geçer”. Rus romancısı Turgeniev (1818-1883) dilimize de çevrilmiş olan “Babalar ve Çocuklar” adlı kitabında nesiller arası çatışmayı ve görüş ayrılıklarını ustaca ortaya koymuştur.

2- Devrim geçiren ülkelerde intiharlara kadar varan bunalımlar nesiller arası ilişkilere bir “çatışma” durumu getirmektedir. Yeni değerler düzeni karşısında tepki gösteren, hiç olmazsa çoğunluğu itibarıyla çekimsiz kalan olgun nesle karşılık genç nesil aşırılıklara sürüklenmektedir. Aşırılık eğilimi, çeşitli çevrelerden gelen baskı ile orantılı olmaktadır.

3- Evrene açılan az gelişmiş ülkelerde köklü değişme isteği ve çok hızlı sosyal değişmeler bir insan ömrüne girmesi akıllara durgunluk verecek görünüşler kazanmaktadır. Türk okuyucularının “Tek Bir Dünya” adlı kitabıyla tanıdıkları Wendell L. Wilkie’nin “Üçüncü Dünya” insanlarını düşünerek öne sürdüğü gibi “onların hayatı gelecek on yılda son on yüzyılda olduğundan daha çok değişecektir,;

4- Halk kaynağı ile beslenmeyen, halkla ilişkilerini yitiren aydın kuşakların, üne ve iktidara kavuşmuş “büyük” insanların aile çevresindeki ihmal ve itilmişliğın de bir sonucu olarak bocaladıkları eskilerin deyimiyle “hayırlı halef” olmaktan çıktıkları görülmektedir Cumhuriyet döneminin başlıca “yıldızlarını,, baba-oğul açısından gözden geçirecek olursanız iyi örneklerin azınlıkta kaldığını hayret ve esefle tesbit edeceksiniz.

5- Yeni bir dünya özlemini genç kuşaklara bağlamak ne kadar olağansa, bunu sadece “oğul”lardan beklemek de o kadar gerçek dışıdır. Bir cinsiyet ayırımına yer vermeden, bir önceki neslin “örnek davranış” ları ile beslendiğı ölçüde ona yakın olan yeni kuşaklar elbirliğı içinde toplumu daha ileriye götüreceklendir.

Akıl gözü ile olaylara bakanlar için Mehmet Emin Ersoy, Haluk ve daha niceleri toplum bakımından kaybedilmiş değerlerdir. Bir de bunlara, eğitim nimetinden yararlanamadığı, olanakları elvermediğı için kabiliyeti ve istidadı ölçüsünde topluma yararlı kılınamayan milyonları katınız. Toplum bilinci taşıyan yöneticiler için “Babalar ve Oğullar” konusunun temel taşı ve temel sorunu budur.

Temeldeki Çatlak, Çağdaş Ya-yınları, İstanbul, 1975, ss. 147-

TARIMDA MAKİNELEŞMENİN DOĞURDUĞU SOSYAL VE EKONOMİK SORUNLAR NELERDİR?

Tarımda makineleşme, teknik ve ekonomik sorunların yanı sıra sosyal sorunlar da getirmiştir. 5636 traktörün girdiği 448 köyde 1952 yılında yapılan bir araştırma önemini bugün de korumaktadır. Karmaşık sorunların odak noktası olan traktörün simgelediği tarımda makineleşme, bir yandan tarım tekniğini etkilerken, bir yandan da tarla tarımında yapısal değişmelere yol açmış bulunuyordu. Makineli tarımın personel, işletme ve onarımına ilişkin sorunlarının yanısıra, getirdiği ekonomik ve sosyal sorunlar şöyle özetlenebilir:

- ⊙ Tarımsal ürünlerin hacminde dikkate değer artışlar olmuştur. Bunun nedeni işlenen arazinin genişlemesi, buna bağlı olarak ekim alanlarının da artış göstermesidir.
- ⊙ Çeki hayvanlarının yerini traktörün alması, hayvanla yapılan tarımda bir gerilemeye yol açmıştır. 1948'den 1952'ye örneğe giren köylerde "her traktörün ortalama olarak 2.7 öküz, 0.2 manda ve 1.3 atı işten çıkardığı görülür". Bu oranlar bölgelere göre değişiklik gösterir.
- ⊙ Yalnız traktörle ekilen alanlar 1948 yılında 100 sayılırsa, 1950'de 164.7'ye 1952'de de 289.3 e yükselmektedir.
- ⊙ Dönüm başına verim artışının yanı sıra, hasat ve harmandaki kayıplarda da eksilme gözlenmektedir.

- ⊙ 1948-1952 döneminde makineli çiftçilerin çalıştırdığı geçici işçiler sayısında artış olmasına karşılık sürekli işçi sayısında azalma vardır.
- ⊙ Traktöre bağlı olarak işletmelerde büyüme (temerküz) ve mülkiyette büyüme ortaya çıkmaktadır. Mülkiyette büyüme % 77 oranında daha önce de işlenen araziye, % 23 oranında da daha önce hiç işlenmeyen araziye yöneliktir.
- ⊙ Makineli çiftçilerin satın aldığı hiç işlenmeyen arazinin % 24'ünün boş tarla % 14'ünün ağaçlık ve çalılık olmasına karşılık % 62'sinin mera ve otlak oluşu dikkati çekmektedir.
- ⊙ İşletmelerde büyümenin en büyük kaynağının ise, kiracılık ve ortakçılık yoluyla arazi elde etme olduğu anlaşılmaktadır.
- ⊙ Başkalarının arazisini ücret karşılığı işleme de, makineleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan ve bölgelere göre değişen bir olaydır.
- ⊙ Tarımsal üretimin pazara yönelmesi ulaştırma ve taşıt aracı konusuna da yansımaktan geri kalmamıştır. Örneğe giren 448 köyde 450 kamyon ve 1 704 treyler bulunmaktadır.
- ⊙ Makineleşme döneminde arazinin kirası ve satış değeri artmış, buna karşılık üretim maliyetinde düşmeler olmuştur.

Tarımda makineleşmenin doğurduğu sosyal sorunlar özellikle çiftçi ailesi ve ortakçılar, köy-kent ilişkileri, köy yaşayışındaki etkiler çerçevesinde toplanmaktadır:

- ⊙ Makineleşmenin tarımla bizzat uğraşma eğilimi yarattığı, önceleri arazisini kiralamakla geçinenlerin, köy, kasaba veya kentte oturmuş olsunlar, çiftçiliğe

başladıkları görülmektedir. Dikkati çeken taraf, Güney Doğu Anadolu'da köyde oturduğu halde çiftçilik yapmayan ailelerden % 83.3'ünün makineleşmeden sonra çiftçiliğe başlamış olmalarıdır.

Makineleşmenin ortakçı ve yarıcılarını yerinden ettiği ortaya çıkmakla, köyler nüfusuna oranı % 4.1 olan işsizlerin yaklaşık olarak 1 / 5'i köyden göçmektedirler.

⊙ Köy-kent ilişkilerinde ortaya çıkan iki değişiklik şöyledir:

- a) Traktörün taşıt aracı gibi de kullanılmasına bağlı olarak, kent ve kasabalarla ilişki artmıştır.
- b) Üretimdeki artış bir yandan sürüm bakımından kente bağlılığı doğururken, bir yandan da alıcıları köylere çekmektedir.

⊙ Tarımda makineleşme, örneğe giren köylerin nüfusuna bir hareketlilik getirmiş, başka köylerden bu köylere yerleşmek için gelenlerin yanı sıra, kent ve kasabalara göç edenler de olmuştur. 1948 - 1952 döneminde yerleşmek için köye gelen 22 749 kişiden 1 160'ı kasaba ve kentten gelirken, yerleşmek üzere kasaba ve kente gidenler sayısı 3 449'dur. Başlangıç dönemi için, bu hareketlere bakarak kesin bir sonuç çıkarmak doğru olmaz.

Köy yaşamısındaki etkiler "köyde açılan dükkanlar"la somutluk kazanmaktadır. Muhtarlık anketine göre 448 köyde, söz konusu dönemde 489 bakkal, 81 fırın 78 ahçı, 332 kahve ve 151 berber olmak üzere toplam 1 121 dükkan açılmıştır.

Araştırmada yer alan bir yoruma göre, "zirai makinelerin köye girişinden itibaren başlayan bu hareket

bizzat köy içinde bir mübadele ekonomisinin başladığını ve bazı yeni iş sahalarının açıldığını göstermektedir. Bu hareketin devamı ve gelişmesi, köy dahilinde makinenin serbest bırakacağı işgücüne yeni çalışma imkanlarının artmasını sağlayacaktır”. (64, s. 134).

Tahmin edileceği gibi tarımda makineleşme “arazi ihtilafları”nı büyük ölçüde arttırmaktan geri kalmamıştır. Sadece araştırma döneminin son yılında saptanan arazi ihtilafı sayısı 6 304’tür. Buna göre, köy başına ortalama 28.4 ihtilaf (anlaşmazlık) düşmektedir. Arazi anlaşmazlıklarının % 53.3’ü aynı köy halkı arasında, % 14.8’i köy halkı ile köy tüzel kişiliği arasında, % 8.9’u köylülerle komşu köy halkı arasında, % 9.6’sı köylülerle devlet arasında ve % 11.4’ü de köylülerle aynı köyde arazisi bulunan kentliler arasındadır.

100 Soruda Kırsal Türkiye’nin Yapısı ve Sorunları, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1975, ss. 179-182

AZGELİŞMİŞLİK

1. Az Gelişmenin Niteliği

Az gelişmiş ülkeler sorununun temeli olarak karşımıza çıkan “az gelişme” değişik sebeplerin meydana getirdiği bir “sonuç”tur. İlk bakışta göze çarpan sebepler arasında,

- Tabiattan gelen güçlükler ve engellemeler,
- Kaynakların kıtlığı veya yeterince kullanılamaması,
- Sosyo-kültürel güçlükler,
- Gelişme hızını kesen bir nüfus artışı veya gelişme için yeterli olmayan bir nüfus yoğunluğu,
- Toplumlari derinden etkileyen büyük dönüşümlerin dışında kalınması,
- Teknolojide ve organizasyonda gecikmişlik,
- Dış güçlerin yararına işleyen bir ilişkiler düzeni,
- Gelişmede yer alan insan ve madde kaynaklarının

kötü kullanılması veya elden kaçırılması,

sayılabılır. Başlıca dört kümede toplayabileceğimiz bu çok sayıdaki sebeplerin ortaklaşa yanı, bir engelleme, sınır çizme, gelişmeden alıkoyma ve zaman içinde duraklatma sonucunu yaratmaktadır. Düşündüğümüz dört küme ise, sıraladığımız sebeplerin ve benzerlerinin dört kategorisini adlandıran “Mekân, Toplum, İlişkiler ve Tarih” kategorisidir.

Az Gelişmenin Sosyolojisi, Ülken Yayınları, İstanbul, 1980, s. 13

İKİNCİ ATATÜRK

Başarısızlıklar, yılgınlıklar sürekli bunalımlar toplumları “kısa” yoldan “kesin” çözüm yolu bulma özlemine götürmüştür. Antik sitelerde olduğu kadar çağdaş toplumlarda da gördüğümüz bu “küçük adam kültü”, çok insandan oluşan karmaşık yönetim biçimleri yerine tek insandan meydana gelen bir karar organını yeğ tutar. “Diktatör” adı verilen, bütün güçleri elinin altında toplayan tek insan, halk kitleleri için belli koşulların yaratıp beslediği bir özlemdir. Bu özlemin gerçekleşmesi halinde bir atılımın yurdu saracağı, toplum kaderinin hızla değişeceği, kokuşmuşluktan temiz havaya varılacağı sanılır durur. Ne var ki, her diktatör özleminin gerisinde, aranan tek insan bulunsa bile, yaygaracı dövizlerin, büyük bayındırlık çalışmalarının örtemeyeceği insan onuruna ilişkin temel sorunlar vardır. “Kapalı kapı”lar ardında olup bitenlerin de kirli havası, gün gelir, nefes almayı güçleştirir olur. Alkışlayan eller, düşünen başlara dayanak olmakta gecikmez.

Kcnuyu toplumumuz açısından ele aldığımızda Ali Suavi Efendi'nin 3 Haziran 1968 günlü “Muhbir” gazetesinin (Sayı 37, sayfa 4) İngilizce “Özet” bölümünde yer alan görüşleri dikkatimizi çeker. Üç indirgelediği Türkiye’deki fikir akımlarını Ali Suavi Efendi İngiliz okuyucuları için şöyle özetlemektedir. “I have reduced the parties into three: Ist party says: (Have a Constitutional Assembly) 2 nd party says: (The appearance of a Dictator, who could clear away at one sweep, all internal and external

obstacles. .) 3 rd party says: (The spread of education will give birth to liberty, and liberty will give birth to a Constitution and that will give life to the -Educate).”*

Bu üç yoldan sonuncusunu “çok ideal” bulan Ali Suavi Efendi, 1968 yılında “Muhbir”de yayımladığı “Osmanlının Terakkisi” adlı yazısında (Sayı 49, sayfa 2) konuyu yeniden ele almıştır. “Eğer denirse ki (Meşveret’e hacet yok. Başka bir âkilin dudağı kımıldaması ile olabilecek işi niçin kalabalığa düşürmeli?)

Evet, bu mümkündür Fakat. yapılacak âkilin zekâ ve dehasını muaheze derecesinde büyük olmak lazımdır. Haydi farzedelim ki, muaheze derecesinde dehalı bir zat bu işi yapsın. Ya anın halefi ve halefinin halefi olacak zatların dehaları dahi o gibi muaheze olacağı nakim kefil olacak?)

Ali Suavi Efendi “Meşveret Meclisi” ile “Akil diktatör” arasında yaptığı kıyaslama ve düştüğü kuşku, ilk Osmanlı parlamentosu olan “Meclis-i Meb’usan” dan günümüze değin zaman zaman tazelenmiştir. Atatürk’ün ölümünden sonra ise, tek insana duyulan özlem, bize kalırsa yanlış olarak, “İkinci Atatürk” biçiminde dile getirilir olmuştur. Bu düşüncenin birinci yanlışı, oluşunu, özelliklerini ve dayanaklarını hesaba katmaksızın bir “veri” olarak “diktatör” kabul ettikleri Mustafa Kemal Atatürk’ü “yinelemek” düşüncesinde yatmaktadır. Halbuki Atatürk, 1935 yılında kendisiyle konuşan Amerikalı gazeteci Gladis Baker’in “Niye diktatör diye çağırılmaktan hoşlanmıyor-

* “Düşünce akımlarını üçe indiriyorum: Birinci akım (bir Meşveret Meclisi olmalı); ikinci akım: (Bütün iç ve dış engelleri bir hamlede silip süpürecek bir diktatör ortaya çıkmalı) diyor; üçüncü akıma göre ise (Eğitimin yayılması özgürlüğü, özgürlük anayasayı doğurur; bu da aydın bir imparatorluğun kurulmasını sağlar).”

sunuz?" sorusunu şöyle yanıtlamıştı: "Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet, bu doğrudur. Benim arzu edip de yapamayacağım hiç bir şey yoktur. Çünkü ben zoraki ve insaafsızca hareket etmek bilmem, bence diktatör, diğerlerini iradesine râm edendir. Ben kalpleri kırarak değil, kalpleri kazanarak hükmetmek isterim."⁶⁰

Bu düşüncenin ikinci yanlışı, "biricik" olma niteliği taşıyan bir tarih olayının, isterseniz eskilerin deyişiyle "Mustafa Kemal'in zuhuru" diyelim, tekrarlanabileceği inancıdır. Küçük adamların ortaya çıkışı, belli koşulların sonucudur. 1967 yılında bu sayfalarda yazdığımız gibi, "Büyük adamlığa özentili duyanların gerçekten büyük adam olduğu görülmüş şey değildir. Büyük adam, tarihi koşulların yarattığı bir ortam içinde meydana çıkar ve kendi kişiliği üzerinde yükselir. Atatürk'ün (Büyük adam kime derler?) sorusuna verdiği cevap, çevresindeki bazı insanları ve ölümünden sonraki bazı olayları anlamamız bakımından ilgi çekicidir: (Bir adam ki büyük olmaktan bahseder, benim hoşuma gitmez. Bir adam ki milleti kurtarmak için evvela büyük adam olmak lazımdır der ve bunun için bir de numune intihap eder, onun gibi olmayınca memleketin kurtulamayacağı kanaatinde bulunur, bu adam değildir)."⁶¹

"İkinci Atatürk" özleminin üçüncü yanlışı, gittikçe daha karmaşık bir hale gelen devlet çarkının yönetiminde "halk" tercihlerinin esas alındığı kadro hareketinin küçümsemesidir. Dünün "Halka rağmen, halk için" formülü günümüzde artık geçerli değildir. Mustafa Kemal Paşa'

⁶⁰ Bk. *Atatürk'le Konuşmalar*, İstanbul, 1952, s. 116 (Hazırlayan Mustafa Baydar).

⁶¹ C.O. Tütengil, Atatürk'ün Papucu. *Yeni Ufuklar*, C. XVI, s. 187, s. 1, (Aralık, 1967).

nın 1923 yılında görüp söylediği bir gerçeği 1972 Türkiye' sinde duymamazlıktan gelemeyiz: "Ben zannediyorum ki, efrad-ı umumiye-i milletin hiç birinden fazla yüksekliğe malik değilim. Bende fazla teşebbüs görüldüyse bu benden değil, milletin muhassalasından çıkan bir teşebbüstür. Sizler olmasaydınız, sizlerin vicdanî temayülâtınız bana nokta-i istinat teşkil etmemiş olsaydı; bendeki teşebbüsâtın hiç biri olamazdı."⁶² Demokratik yöntemin özü olan "milletin muhassalasından" doğma niteliği genel seçimlerin kazandırdığı bir onaylamadır. "Halkla birlikte, halk için" formülünü geçerli kılan da budur.

Görüldüğü gibi, akıl yoluyla temellendirme olanağı bulunmayan, biraz da dolaylı koşullandırmadan doğmuş görünen bu "özlem" bir "özentî"den başka bir şey değildir. İnsanın kendisini bu "özentî"ye kaptırıp "Atatürk nerdesin?" diye arananlara, Atatürkçü değer sistemine ne denli bağlı olduklarını soracağı geliyor. Karşıtlarının Atatürkçü görüntüye dört elle sarıldıkları ölümünün 34. yılında Atatürk, bütün yozlaştırma çabalarına rağmen, yalnız bir "tarih" olarak değil bir "yolaçıcı" olarak da ağırlığını duyurmakta devam etmektedir. "İkinci Atatürk" özentisine karşı çıkacak ilk engel de onun tarihsel kişiliği olacaktır.

Yeni Ufuklar, sayı 240, Eylül,
1973

⁶² Bk. *Atatürk'ten Düşünceler*, İstanbul, (1962), 2. Baskı, s. 171, (Derleyen E.Z. karal).

100 lira